

## **ADİL YARGILANMA HAKKI KARŞISINDA YASAMA DOKUNULMAZLIĞINI YENİDEN DÜŞÜNMEK: ATILLA KART OLAYI ÜZERİNE BİR DENEME**

*Rethinking Parliamentary Immunity in View of Right to a Fair Trial:  
An Essay on the Case of Atilla Kart*

**Serkan YOLCU\***

### **ÖZET**

Yasama dokunulmazlığının içeriği ve sınırları hep tartışma konusu olmuştur. Ancak bugüne kadar hiçbir milletvekili dokunulmazlığı nedeniyle yargılanamıyor olmasından şikâyetçi olmamıştı. Oysa Atilla Kart olayında milletvekili, Anayasa tarafından kendisine sağlanan ‘yargılanmama’ ayrıcalığından şikâyet etmiş ve hakkında ceza davaları açılmış olmasına rağmen TBMM tarafından yasama dokunulmazlığı kaldırılmadığı için yargılanamadığını ve bu nedenle sahip olduğu dokunulmazlığın kendisinin adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Bu, bugüne kadar benzerine rastlanmamış bir iddiadır. Bu

---

\* Araştırma Görevlisi, Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı (yolcu.serkan@gmail.com).

iddiyayı inceleyen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) verdiği karar da yasama dokunulmazlığını adil yargılanma hakkı açısından incelemeye tabi tutmayı gerektirmiştir. Çalışmada AİHM'nin Atilla Kart olayına ilişkin verdiği karardan hareketle, yasama dokunulmazlığı kurumunun adil yargılanma hakkı ile çatışıp çatışmadığı ve Türk hukukundaki mevcut durumun AİHM ölçütlerine uygunluğu incelenmiştir.

**Anahtar Sözcükler:** Yasama bağışlıkları, Yasama dokunulmazlığı, Adil yargılanma hakkı, Mahkemeye başvurma hakkı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

#### ABSTRACT

The meaning and limits of parliamentary immunity have always been argued. But no member of parliament has complained that he could not be put on trial up until now. However, in the case of Atilla Kart, a Member of Parliament, he complained of the privilege to not be tried and claimed that although there were criminal actions brought against him, he could not be tried because the Turkish Grand National Assembly (TGNA) did not lift his parliamentary immunity and thus this immunity infringed his right to a fair trial. This is such a claim as has never been seen before. The decision given by the European Court of Human Rights (ECHR), which examined this claim, had to examine parliamentary immunity in terms of the right to a fair trial. This article examines whether parliamentary immunity interferes with right to a fair trial as well as the compatibility of the current situation of Turkish law according to the criteria of the ECHR, taking into consideration the decision of the ECHR in the Atilla Kart case.

**Keywords:** Parliamentary immunities, Right to a fair trial, Right to access to a court, European Court of Human Rights

## GİRİŞ

Parlamentelere tanınan bağışıklıklar çok eskilerden bu yana varlığını sürdürmektedir. O kadar ki Michel Ameller ilk yasama bağışıklığı örnekleri için bizi eski Roma'ya kadar götürmekte ve şunları aktarmaktadır: “Eski Roma’da soylulara karşı halkı savunan kişiler, yani bir anlamda yani o zamanın halk temsilcileri (bir nevi milletvekilleri), kutsal kişilerdi ve özel bir koruma altındalardı. Görevleri esnasında onlara saldırmak veya engel olmak katı bir şekilde yasaklanmıştı. Bu yasağı ihlal edenler ise ilk görüldükleri yerde ölüm cezasına çarptırılıyordu”<sup>1</sup>. Her ne kadar günümüzde parlamenterlere karşı yapılan hareketler için bu türden bir yaptırım söz konusu değilse de, yasama bağışıklıkları aslında hâlâ şu aynı fikre dayanır: “Halkın temsilcileri bir yandan görevlerinin ihtiva ettiği itibar, ciddiyet ve önemin altını çizmek, daha önemli olan diğer yandan ise vekâleten yürüttükleri görevlerini yerine getirebilmek için onlara gerek duydukları huzuru vermek için belirli garantilerden yararlanmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar nitelikleri ve kapsamı ülkeden ülkeye değişse de, yasama bağışıklıkları şüphesiz evrensel ve daimi değerlerle doldurulmuştur”<sup>2</sup>.

Ülkemizde de çok uzun zamandan beri yasama bağışıklıklarına anayasalarımızda yer verilmiştir. Bu makalede yasama bağışıklıklarından bir tanesi olan “yasama dokunulmazlığı” kurumuna ilişkin bir inceleme yapılacaktır. Türk yasama dokunulmazlığı sistemi, genel olarak kıta Avrupası sistemini üç aşağı beş yukarı takip ediyor olsa da, kendine has özellikleri de mevcuttur<sup>3</sup>. Bugün bu özellikler kimi zorlamalara maruz kalmaktadır. Çünkü ulusal hukuk sistemleri artık geçmişte olmayan türden sınırlamalarla sarılmış durumdadır. Uluslararası ve ulusüstü

<sup>1</sup> Ameller, Michel. (1993). Human Rights and Parliamentary Immunities. in *Parliament: Guardian of Human Rights Introductory Report to the Budapest Inter-Parliamentary Symposium*. Geneva: Inter-Parliamentary Union, s.28'den nakleden Van der Hulst, Marc. (2000). *The Parliamentary Mandate: A Global Comparative Study*. Geneva: Inter-Parliamentary Union, s.63.

<sup>2</sup> Van der Hulst, s.63.

<sup>3</sup> Özbudun, Ergun. (2005). Constitutional Debates on Parliamentary Inviolability in Turkey. *European Constitutional Law Review*, Cilt 1, Sayı 2, s.272.

hukukun 20. yüzyılda geldiği nokta, bugün ulusal hukuklara ait kimi anayasal kurumları etkileyebilmektedir. Bunun en gelişmiş ve en güzel örneği, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve onun tamamlayıcısı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarıdır. AİHS'ne taraf olan ülkelerden bazı anayasal sorunlar AİHM'nin önüne gelmekte ve bu konularda AİHM önemli kararlar vermektedir. İşte bu makalede, Türk hukuk sistemindeki yasama dokunulmazlığı kurumunun milletvekillerine verdiği “ceza davalarında yargılanmama” ayrıcalığını, AİHS açısından yeniden düşünmek ve AİHM'nin bu konuya ilişkin tutumunu anayasa hukuku açısından tartışmak amaçlanmaktadır<sup>4</sup>.

Böyle bir çalışma yapmaya neden olan olay ise 22. dönem Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Konya Milletvekili Atilla Kart'ın adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiası ile Türkiye aleyhine AİHM'ye yaptığı bireysel başvurudur. Atilla Kart, kendisi hakkında açılmış ceza davaları dolayısıyla yargılanabilmesi için TBMM'den milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması isteminde bulunmuş; ancak TBMM, Kart hakkındaki kovuşturmanın yasama döneminin sonuna kadar ertelenmesine karar vermiştir. Bu karar karşısında, hakkındaki davalarda yargılanmak istediğini, ancak milletvekili dokunulmazlığının bulunması ve TBMM tarafından bunun kaldırılmaması nedeniyle adil yargılanma hakkından mahrum bırakıldığını iddia eden Kart, bu iddialarını bireysel başvuru yoluyla AİHM'ye taşımıştır. Atilla Kart'ın başvurusu üzerine AİHM, Anayasa hukuku ve yasama dokunulmazlığı kurumu açısından bugüne kadar daha önce benzeri olmayan bir karara imza atmıştır. Mahkeme, Kart'ın başvurusunu haklı bulmuş ve *dokunulmazlığının kaldırılmaması nedeniyle yargılanamamasının Atilla Kart'ın adil*

---

<sup>4</sup> Burada şu noktaya işaret etmek gerekmektedir: Yasama dokunulmazlığı kurumu her ne kadar sonuçlarını ceza hukukunda doğuruyor olsa da, aslında bir ceza hukuku kurumu değildir. Zira bu kurum esas itibarıyla anayasadan kaynaklanmaktadır ve ceza hukukuna da anayasadan yansımıştır ve keza “eğer yasama bağımsızlığı Anayasa tarafından kurulmamış olsaydı, ceza hukukunun ilkeleri böyle bir kurumun oluşmasına belki de sebebiyet vermezdi (Kıratlı, Metin. (1961). *Parlamentar Muafiyetler*. Ankara: Sevinç Matbaası, s.3).” Bu nedenle çalışmamızda bu kurumun ceza hukukuna ilişkin sonuçlarını bir tarafa bırakarak, yasama dokunulmazlığı kurumunu asıl hukuki temelini oluşturan anayasal açıdan incelemeye gayret edeceğiz.

*yargılanma hakkını ihlal ettiğine* hükmetmiştir. Makalemizde Atilla Kart'ın bu başvurusundan ve mahkemenin verdiği bu tarihi karardan hareketle, yasama dokunulmazlığı kurumunu, AİHS'nin güvence altına aldığı en temel haklardan biri olan “adil yargılanma hakkı” ışığında tekrar gözden geçirmeye çalışacağız.

### I. GENEL OLARAK YASAMA DOKUNULMAZLIĞI KAVRAMI

Bu çalışmada yasama dokunulmazlığı kurumunun yapısı, işleyişi ve tarihi gelişimi uzun uzadıya incelenmeyecektir, zira Türk anayasa hukuku doktrininde bu konuda yazılmış birçok değerli çalışma mevcuttur<sup>5</sup>. Bununla birlikte sadece konuya başlarken bir fikir vermesi için bu kavram için bir tanım verecek olursak yasama dokunulmazlığı şu şekilde tanımlanabilir:

“Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ile seçimden önce soruşturulmasına başlanmış olmak şartıyla bazı suçlar hariç olmak üzere; seçimden önce veya sonra işlenmiş olmasının önemi olmaksızın, herhangi bir milletvekili hakkında söz konusu milletvekilinin, milletvekili iken üyesi olduğu Meclisin kararı olmadan cezai takibatın yapılmamasına yasama dokunulmazlığı denir<sup>6</sup>.”

Yasama dokunulmazlığı kurumu Türk anayasal düzenine ilk kez 1876 Kanun-u Esasisi (79'uncu madde) ile girmiştir. Günümüzde ise Türk hukukunda yasama dokunulmazlığı yürürlükteki 1982 Anayasasının 83'üncü maddesinde düzenlenmiştir. Aslında bu madde başlığında “yasama dokunulmazlığı” ibaresi bulunmakla birlikte 83. madde, birbirinden ayrı iki kurum olan “yasama sorumsuzluğu” ve “yasama dokunulmazlığı”nı birlikte düzenlemiştir. Maddenin birinci fıkrası

<sup>5</sup> Örneğin: Sevinç, Murat. (2004). *Türkiye’de Milletvekillerinin Dokunulmazlıkları*. Ankara: Kırılmaç Yayınları; Özcan, Hüseyin. (2006). *Yasama Bağışıklıkları*, Ankara: Seçkin Yayınevi; Aktaş, Kadir. (2006). *Yasama Dokunulmazlığı Kurumunun Türkiye’deki Gelişimi*. *Yasama Dergisi*, Sayı 3, s.85–114; Gözler, Kemal. (2001). *Yasama Dokunulmazlığı: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi*. *AÜSBFD*, Cilt 56, Sayı 3, s.71–102; Abdulhakimoğulları, Erdal. (2008). *Bir Yasama Bağışıklığı Türü Olarak Türkiye’de Yasama Dokunulmazlığı*. Ankara: Gazi Kitabevi; Keskinsoy, Ömer. (2008). *Yasama Dokunulmazlığı*. Ankara: Adalet Yayınevi.

<sup>6</sup> Keskinsoy, s. 23.

yasama sorumsuzluğunu; geri kalan 2'nci, 3'üncü ve 4'üncü fıkraları ise yasama dokunulmazlığını düzenlemektedir. Bunun yanında pozitif hukukumuzda dokunulmazlık kurumuna ilişkin diğer bir düzenleme ise TBMM İçtüzüğünde yer almaktadır. Ancak İçtüzüğün içerdiği hükümler (m.131,132,133,134) bu kurumun teşkiline ilişkin değil, yalnızca dokunulmazlığın Meclis tarafından kaldırılmasında uyulacak usule ilişkin hükümlerdir<sup>7</sup>.

1982 Anayasası milletvekilleri hakkında bir ceza yargılaması yapılabilmesi için Meclis'in bu konudaki iznini aramıştır. Anayasamızın 83'üncü maddesinin 2'nci fıkrasına göre seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen milletvekili, TBMM tarafından milletvekili dokunulmazlığı kaldırılmadığı sürece *tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz*<sup>8</sup>. Ancak TBMM kararının gerekmediği iki istisnai durum da yine aynı fıkroda belirtilmiştir. Buna göre ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanmış olmak kaydı ile Anayasanın 14'üncü maddesinde sayılan durumlar dokunulmazlık dışındadır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan olayda, Atilla Kart hakkında, Konya Barosuna bağlı olarak avukatlık yaparken biri avukata hakaret, biri de kamu görevlisine hakarettten olmak üzere iki ceza davası

---

<sup>7</sup> *Ibid.*, s.20-21.

<sup>8</sup> Burada şunu belirtmek gerekir: Hakkında bir suç işlediği ileri sürülen milletvekili için savcılar tarafından *soruşturma* açılabilir ancak *kovuşturma* yapılamaz. Zira ceza yargılamasında soruşturma evresi (Ceza Muhakemesi Kanunu, m.157 vd.) ve kovuşturma evresi (Ceza Muhakemesi Kanunu, m.175 vd.) birbirinden kesin çizgilerle ayrılmıştır. Bir milletvekili hakkında bir suç işlediği şüphesi ile savcı tarafından soruşturma açılarak iddianame düzenlenebilir. Bu iddianame mahkeme tarafından kabul edildiği anda milletvekili hakkında kamu davası açılmış olur (CMK m.175). İddianamenin kabulü ile birlikte başlayan kovuşturma evresi ise esas olarak yargılama faaliyetini içerir. Anayasamıza göre, milletvekilleri meclis kararı olmadan ceza davalarında "yargılanamazlar" ve keza soruşturma başladığı andan itibaren şüpheli durumunda olan milletvekili hakkında, yargılama safhasına geçmeden önce bile olsa "tutma, sorgulama veya tutuklama" tedbirlerinden hiçbirisi uygulanamaz. Dolayısı ile dokunulmazlık kurumu "tutma, sorguya çekme ve tutuklama" tedbirleri için soruşturma başladığı andan itibaren devrededir. Ancak "yargılanmama" ayrıcalığı kamu davası açıldığı andan itibaren işlemeye başlar.

açılmıştır<sup>9</sup>. Bu davalar için önce Karapınar Cumhuriyet Başsavcılığı ve daha sonra da Konya Asliye Ceza Mahkemesi tarafından Adalet Bakanlığında Atilla Kart'ın milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması ve yargılanmasına izin verilmesi istemiştir. Bakanlık bu talepleri Bakanlar Kuruluna iletmış ve Bakanlar Kurulu da dosyaları TBMM'ye göndermiştir<sup>10</sup>. Ancak TBMM bu isteği yerine getirmemiş ve Kart hakkındaki dokunulmazlığın kaldırılması dosyalarını yasama dönemi sonuna bırakmıştır. Dolayısı ile Atilla Kart, kendisine isnat edilen suçlarla ilgili yargılanma ve böylece aklanma hakkını kullanamadığını iddia etmiştir. Kart'ın bu iddialarını inceleyebilmek için bundan sonra dokunulmazlık kurumunun “amacı” ve “kamu düzeninden olması” konularıyla devam etmeyi uygun görüyoruz.

## II. YASAMA DOKUNULMAZLIĞININ AMACI

Yasama dokunulmazlığının amacı milletvekillerinin görevlerini tam olarak yerine getirmelerini engelleyecek gereksiz (veya gerçek dışı) suçlamaların önünü kesmektir<sup>11</sup>. Parlamenter demokrasinin işleyebilmesi için milletvekillerinin meclise gelebilmesi, fiilen orada bulunması ve meclis çalışmalarına katılabilmesi gerekmektedir; zira yasama fonksiyonu milletvekillerinin meclis çatısı altında kullandıkları oylar vasıtası ile ifa edilir. Dolayısıyla dokunulmazlık kamu yararı amacıyla, milletvekillerini, yasama görevlerini yerine getirmelerinde uğrayabilecekleri haksız ve yersiz suçlamalardan uzak tutmak için tesis edilmiştir; yani onların parlamentodaki görevlerini kesintiye uğramadan yerine getirmelerini sağlamak için<sup>12</sup>. Diğer bir ifadeyle “yasama dokunulmazlığının amacı milletvekillerine imtiyaz sağlamak değil, onları iktidar tarafından tahrik edilebilecek keyfi ve temelsiz ceza

<sup>9</sup> Bkz., AIHM, *Kart v. Türkiye Davası* gayriresmi Türkçe çevirisi, Başvuru No:8917/05, 8 Temmuz 2008 (<http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihm/aihmtkliste.asp>).

<sup>10</sup> Oder, Bertil Emrah ve Kanadoğlu, Osman Korkut. (2008). *Uygulamalı Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta, s. 241.

<sup>11</sup> İba, Şeref. (2008). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*. 2. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi, s.120.

<sup>12</sup> Özbudun, *Constitutional Debates...*, s.273.

kovuşturmalarından korumaktır”<sup>13</sup>. Dokunulmazlıklar parlamenterlerin kişisel yararı için değil, sırf kamu yararı düşüncesiyle ortaya çıkmıştır; dolayısı ile amaç onları vatandaşlardan ayrı ve üstün tutmak değil tam aksine kamu yararını gerçekleştirmektir<sup>14</sup>.

Aslına bakılırsa milletvekillerine sağlanan bu ayrıcalığın özünde “kanun önünde eşitlik” ilkesinin bir istisnası bulunmaktadır. Zira aynı kanunlar (ceza kanunları) milletvekilleri için yürüttükleri görevin özel niteliği gereği onlara geçici bir süre için de olsa uygulanmamaktadır. Anayasa hukuku doktrininde milletvekillerine sağlanan bu ayrıcalık sahip olduğu kamu yararı nedeniyle normal karşılanmakta ve eşitlik ilkesine zarar vermediği kabul edilmektedir. Nitekim Ergun Özbudun’un belirttiği üzere “milletvekillerinin yasama dokunulmazlığı ile kendilerine sağlanan kamusal yarar, onlara tanınan bu ayrıcalıkların kanun önünde eşitlik ilkesini ihlal etmesindeki kamu zararından daha büyüktür”<sup>15</sup>. Keza şurası unutulmamalıdır ki makul ve objektif bir kritere dayanan farklılıkların bir ayrımcılık yaratmadığı ve eşitlik ilkesini ihlal etmediği uluslararası insan hakları hukukunda hâkim olan temel bir ilkedir<sup>16</sup>.

Hal böyle iken bu türden bir kamusal yararın kalmadığı veya mevcut olmadığı durumlarda dokunulmazlığın kaldırılması kurumun amacına uygundur. Murat Sevinç’in ifadesiyle milletvekillerini koruyan bu “dokunulmazlık zırhı milletvekilinin yasama çalışmasını sağlayacak kadar kalınlıkta ise burada kamu yararından; yok eğer kişinin sıfatını kullanarak ya da daha doğru bir deyişle arkasına saklanarak yargılamadan kaçmasına izin veriyorsa, eşitlik ilkesinin ihlalden söz edilebilir”<sup>17</sup>. Bu nedenledir ki yasama dokunulmazlığı mutlak değildir; eşitsizlik yarattığı anda kaldırılabilir. Yani kendisine bir suç isnat edilen milletvekili

<sup>13</sup> Gözler, Kemal. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi, s.331.

<sup>14</sup> Abdülhakimoğulları, s.69.

<sup>15</sup> Özbudun, Ergun. (2002). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları, s.277.

<sup>16</sup> UNPD Initiative on Parliaments, Crisis Prevention and Recovery In Association with the Inter-Parliamentary Union. (Eylül 2006). *Parliamentary Immunity-Background Paper prepared by the Inter-Parliamentary Union*. Geneva, s.20.

<sup>17</sup> Sevinç, Murat. (2007). 22. Yasama Dönemi’nin (2002–2007) Ardından Yasama Bağımsızlıkları Konusu. *AÜSBFD*, Cilt 62, Sayı 3, s.321.



dokunulmazlığı kaldırıldıktan sonra yargılanabilir. Bu da yasama dokunulmazlığının amacına uygundur.

### III. YASAMA DOKUNULMAZLIĞININ KAMU DÜZENİNDE OLMASI: DOKUNULMAZLIKTAN VAZGEÇİLEBİLİR Mİ?

Yasama dokunulmazlığı milletvekillerine yürüttükleri görevin bir gereği olarak verilmiş bir kamu ayrıcalığı olduğu, yani kamu düzeninden olduğu için Anayasal sistemimiz bundan vazgeçmeyi ya da feragat etmeyi kabul etmemiştir. Yani bir milletvekili Anayasanın 83'üncü maddesinde kendisine tanınan dokunulmazlık hakkından feragat edemez. Bu yüzden bir milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etse bile bu, dokunulmazlığın Meclis tarafından kaldırılması için yeterli değildir. Bu durum “dokunulmazlığın milletvekillerine tanınmış kişisel bir ayrıcalık değil, kamu yararı amacıyla kabul edilmiş bir müessese oluşunun doğal bir sonucudur”<sup>18</sup>. Keza yasama dokunulmazlığının kamu düzeninden olması ile amaçlanan şey parlamentonun daha iyi çalışması ve kamu yararının gerçekleştirilmesidir<sup>19</sup>.

Anayasamızın 83'üncü maddesinin 2'nci fıkrası uyarınca dokunulmazlığın kaldırılması için TBMM'nin bu konuda bir karar vermesi gereklidir. Ancak Anayasanın ne bu hükmünde ne de bir başka hükmünde milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması için talepte bulunması veya dokunulmazlığından feragat etmesine ilişkin herhangi bir düzenleme yoktur. Öte yandan Meclis İç Tüzüğü'nün 134'üncü maddesine göre ise “dokunulmazlığın kaldırılmasını üyenin bizzat istemesi yeterli değildir”. İçtüzükteki bu hükme ilişkin olarak Şeref İba şu tespiti yapmaktadır:

“...Meclis içtüzüğündeki bu hüküm, belli bir dosyaya ilişkin yasama dokunulmazlığının kaldırılması sürecini hızlandırabilme imkânını bile hukuken ortadan kaldırarak milletvekilinin kişisel iradesini hiçe saydığından anti-demokratik bir düzenleme niteliği taşımaktadır”<sup>20</sup>.

<sup>18</sup> Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 281.

<sup>19</sup> Abdülhakimoğulları, s.28.

<sup>20</sup> İba, s.122.

Şeref İba'nın bu tespitine karşılık Murat Sevinç'e göre "milletvekillerinin, aslında kişiliklerine tanınmamış olan bu kurumsal güvenceden kendiliklerinden vazgeçememelerini anlamak mümkün<sup>21</sup>". Sevinç, milletvekillerinin dokunulmazlıklarından feragat etmesinin bir çözüm olmadığını; asıl sorunun milletvekillerine sağlanan zırhın gereğinden fazla olduğunu düşünmektedir<sup>22</sup>. Yazara göre eğer bu dokunulmazlık zırhı gerektiği kadar inceltilir, yani milletvekilleri yargılanabilirlerse ortada bir sorun kalmayacaktır. Bu tartışma bizi dokunulmazlık konusunu anayasamızın temel hak ve hürriyetler arasında saydığı "hak arama hürriyeti (m.36)" açısından düşünmeye sevk etmektedir. Zira Anayasamızın 83'üncü maddesine göre milletvekilleri, "Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve *yargılanamaz*"<sup>23</sup>. Dolayısı ile milletvekilleri dokunulmazlıkları kaldırılmadıkça "yargılanma" hakkından mahrum bırakılmaktadır.

Anayasamızın ikinci bölümünde düzenlenen kişinin hak ve ödevleri arasında 36'ncı madde "hak arama hürriyeti" başlığını taşımaktadır. Anayasanın 36'ncı maddesine göre "herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile *adil yargılanma hakkına sahiptir*"<sup>24</sup>. Anayasamız burada davacı olma hakkı yanında davalı olma hakkını da düzenlemiş ve herkesin yargı mercileri önünde davalı olarak savunma hakkına sahip olduğunu hüküm altına almıştır. Elbette ki temel hak ve özgürlükler yine anayasanın çizdiği sınırlar dâhilinde sınırlanabilir. Ancak bir milletvekilinin davalı olarak savunma ve adil yargılanma hakkını kullanmaktan mahrum bırakılması temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması ile açıklanamaz. Zira buradaki engelleme bir hakkın anayasada sayılan nedenlerle sınırlanması değil, tam aksine görevlerinin özel niteliği gereği bir tür ayrıcalık olarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla

---

<sup>21</sup> Sevinç, Murat. (2008). AİHM Kararı Ardından Milletvekili Dokunulmazlığı Ne Olacak?. 26.08.2008 tarihinde <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/108402/aihm-karari-ardindan-milletvekili-dokunulmazligi-ne-olacak> adresinden erişildi.

<sup>22</sup> *Ibid.*

<sup>23</sup> İtalikler bize ait.

<sup>24</sup> İtalikler bize ait.

Türk anayasa hukuku açısından milletvekillerinin hak arama hürriyetini ihlal edici bir durum sözkonusu değildir.

Türk anayasa hukuku doktrininde dokunulmazlığın içeriği ve sınırları üzerine birçok tartışma yapılmaktadır. Ancak dokunulmazlığın koruduğu ve yukarıda değindiğimiz kamu yararının, yargılanma hakkı ile olan ilişkisi üzerine ise görebildiğimiz kadarı ile Atilla Kart olayı ile ilgili AİHM kararı verilene kadar hiç değinilmemiştir<sup>25</sup>. Zira milletvekili dokunulmazlığının, bir milletvekilinin *yargılanma* hakkına engel teşkil ettiğini bugüne kadar hiçbir milletvekili iddia etmemiştir ve böyle bir durum daha önce AİHM'nin önüne de gelmemiştir. Bu nedenle yargılanma hakkının ihlal edildiği savıyla AİHM'ne başvurulması, makalenin bundan sonraki kısmında dokunulmazlıklar ile adil yargılanma hakkı arasında nasıl bir ilişki bulunduğunu AİHS çerçevesinde değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden şimdi, *adil yargılanma hakkının* konumuza ilişkin kısmına değinerek devam etmeyi uygun görüyoruz.

---

<sup>25</sup> Erdal Abdulhakimoğulları'nın *Bir Yasama Bağımsızlığı Türü Olarak Türkiye'de Yasama Dokunulmazlığı* başlıklı kitabının sonuç bölümünde, bir paragraf da olsa bu yönde bir düşünceye rastlamaktayız. Abdulhakimoğulları "AİHS'nin 6'ncı maddesi... hükmü gereği, hakkında suç isnadı bulunan bir milletvekilinin, Meclis Başkanlığına başvurmak suretiyle, kendisine isnat edilen suçla ilgili olarak kendi iradesi ile yasama dokunulmazlığından feragat edebilmesinin yolu açılmalıdır. Ancak, ... dokunulmazlıktan feragat eden milletvekillerinin yargılanmalarının tutuksuz olarak ve yasama çalışmalarını engellemeyecek şekilde yürütülmesine dikkat edilmelidir" diye yazmaktadır (Abdulhakimoğulları, *op. cit.* s.190). Ancak burada sözü edilen durum – dokunulmazlıktan feragat etme- daha önce de Türkiye'de çeşitli defalar Meclis'e teklif edilmiş ve fakat kabul görmemiş bir fikirdir. Keza yasama dokunulmazlığından feragat etmek, karşılaştırmalı hukukta da çok istisnaen görülen bir durumdur. Her ne kadar Abdulhakimoğulları'nın dokunulmazlık kurumunu adil yargılanma hakkına yaptığı bu atıf ile ilişkilendirmesi söz konusu ise de, bu konu kitapta sadece bir paragraftan ibaret kalmıştır ve daha önce zikredilen bir düşünceyi tekrar dile getirmiştir. Bu nedenle tam olarak bizim bu çalışmada üzerinde durduğumuz hususa ışık tutacak nitelikte olduğunu söylemek zor gözükmemektedir.

#### IV. AİHS'NE GÖRE ADİL YARGILANMA HAKKI

##### A. Genel Olarak

Adil yargılanma hakkı AİHS'nin koruduğu en önemli temel haklardan biridir. Bu hak, Batı hukuk sistemlerinde hukuk devletinin vazgeçilmez bir parçası olarak görülmekle birlikte; aynı zamanda AİHS'nin de en çok ihlal edilen hükümlerinden biri olduğu belirtilmektedir<sup>26</sup>. Bu hak sözleşmenin 6'ncı maddesinde düzenlenmiştir ve “birden fazla ve çeşitli unsurları içeren bir bütündür<sup>27</sup>”. Bu unsurların bazıları maddede açıkça sayılmış, diğer bazılarının ise AIHM tarafından zımnen maddenin içine dahil olduğu belirlenmiştir<sup>28</sup>. Sözleşmenin altıncı maddesi üç fıkradan oluşmaktadır. Her bir fıkrada adil yargılanma hakkını içeriğine ilişkin farklı durumlar düzenlenmiştir. Ancak adil yargılanma hakkı için genel kuralı içeren hüküm maddenin birinci fıkrasıdır<sup>29</sup>. 6'ncı maddenin birinci fıkrası, maddenin bütününe sağladığı “yargılama usulü ve kurumların güvencesinin kalbi ve kaynağı<sup>30</sup>” olarak nitelenmektedir. Sözleşmenin “adil yargılanma hakkı” başlığını taşıyan 6'ncı maddesinin birinci fıkrası şöyledir:

“Herkes, gerek medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili nizalar, gerek cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından davasının makul bir süre içinde, hakkaniyete uygun ve açık olarak görülmesini isteme hakkına sahiptir. Hüküm açık oturumda verilir; ancak, demokratik bir toplumda genel ahlak, kamu düzeni ve ulusal güvenlik yararına, küçüklerin korunması veya davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veya davanın açık oturumda

<sup>26</sup> Gökpınar, Mahmut. (2008). *Adil Yargılanma Hakkının Asgari Gereklere Karşısında Türk Kamu Hukuku*, Ankara: Adalet Yayınevi, s.5.

<sup>27</sup> Gölcüklü, Feyyaz. (1994). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ‘Adil Yargılanma’. *AÜSBFD*, Cilt 49, Sayı 1–2, s.200.

<sup>28</sup> *Ibid.*

<sup>29</sup> Gözübüyük, Şeref ve Gölcüklü, Feyyaz. (2007). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması - Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*. 7. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, s.266.

<sup>30</sup> *Ibid.*

görülmesinin adaletin selametine zarar verebileceği bazı özel durumlarda, mahkemenin zorunlu göreceği ölçüde, duruşmalar dava süresince tamamen veya kısmen basına ve dinleyicilere kapalı olarak sürdürülebilir<sup>31</sup>”.

İlk fıkrada açıkça görüleceği üzere aslında adil yargılanma hakkı hem medeni hak ve yükümlülükler ile ilgili uyuşmazlıklara hem de ceza davalarına ilişkin yargılamalara uygulanmaktadır. Bu nedenle adil yargılanma hakkı iki değişik açıdan ele alınabilir. Ancak bu hakkın hukuk davaları ile ilgili olan kısmı bu makalenin kapsamı dışında kalmaktadır. Zira bizim üzerinde durduğumuz esas nokta milletvekillerine yöneltilen cezai alandaki suçlamalara karşı adil yargılanma hakkının durumudur. Bu nedenle 1’inci fıkranın metninde makalenin konusu açısından önem arzeden ve bizim burada öncelikle üzerinde duracağımız nokta italik olarak yazdığımız şu cümledir: *“herkes... cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar konusunda... davasının görülmesini isteme hakkına sahiptir.”* Maddede yer alan italik olarak yazdığımız bu hüküm milletvekillerinin dokunulmazlıkları nedeniyle *“yargılanamamaları”* açısından hayati öneme sahiptir. Zira bu hükmün lafzından da anlaşılacağı üzere AİHS düzeninin koruduğu adil yargılanma hakkının içeriği her şeyden önce *“davasının görülmesini isteme hakkını”* içerir. Bu nedenle milletvekili dokunulmazlıklarının engellediği *“yargılanma”* hakkının AİHS hukuku açısından incelenebilmesi için adil yargılanma hakkının koruduğu bu hakkı açıklamak gerekmektedir.

### **B. Mahkemeye Başvurma Hakkı**

Altıncı maddenin temelini oluşturan birinci fıkrada, her şeyden önce *“hak arama”* veya diğer bir ifadeyle *“mahkemeye başvurma”* ( *right to a tribunal* veya *access to a court* ) kavramı koruma altına alınmıştır. Zira adil bir yargılama yapılabilmesi her şeyden önce bir yargılama faaliyetinin başlayabilmesi veya başlamış bir yargılamanın devam

<sup>31</sup> Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Bilgi Bankası, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Metni*. 21.02.2009 tarihinde <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/aihsmetni.htm> adresinden erişildi (İtalikler bize ait).

edebilmesi ile mümkündür. Yani ortada bir dava yoksa adil olması gereken bir yargılama da sözkonusu olamaz; adil yargılanma hakkı, hem mevcut hem de açılacak olan bir dava için de sözkonusudur<sup>32</sup>. Bu ise ancak medeni veya cezai bir alanda hakkının ihlal edildiğini ileri düren kişinin 6'ncı maddede sayılan niteliklere sahip (yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız) bir yargı organına ulaşabilmesi ve hakkının korunması için başvuruda bulunabilmesi ile gerçekleşebilir. Bu nedenle AİHM çeşitli içtihatlar yolu ile 6'ncı maddenin birinci fıkrasındaki “herkes, ...bir mahkeme tarafından davasının ... görülmesini isteme hakkına sahiptir” hükmünden hareket ederek, 6'ncı maddede “mahkemeye ulaşabilme/başvurabilme” hakkının zımnen bulunduğu sonucuna ulaşmıştır<sup>33</sup>. Diğer bir ifadeyle sözleşmenin 6'ncı maddesi, “yalnız kurumsal ve yargılama usulüne ilişkin güvenceler getirmekten öte; bizzat yargılama mekanizmasını harekete geçiren ‘dava hakkını’, bir mahkemeye başvurma (ulaşma) hakkını da içermektedir”<sup>34</sup>. Nitekim bizim de üzerinde durduğumuz esas nokta budur. Zira yukarıda 6'ncı maddenin metninde italik olarak verdiğimiz hüküm bu bahsettiğimiz “mahkemeye başvurma/ulaşabilme” hakkını ifade etmektedir.

AİHM’ne göre “mahkeme önünde hak arama yolunun fiilen yahut hukuken, geçici de olsa, kapatılması veya kullanımı imkânsız kılar ölçüde koşullara bağlanıp sınırlanması” 6'ncı maddeye aykırılık teşkil etmektedir<sup>35</sup>. Bu nedenle AİHS’nin 6'ncı maddesi açısından mahkemeye başvurulabilme hakkı, kelime anlamından çok daha fazlasını içermektedir. Zira mahkemeye başvurma hakkı, hak arama özgürlüğünün yaşama geçirilmesi, işlerlik kazanmasıdır ve dolayısı ile demokratik bir ülkede hukuk devleti ve hukukun üstünlüğünün gerçekleşebilmesi için çok büyük öneme sahiptir<sup>36</sup>. Ancak bu hak hukuk devleti için hayati bir

---

<sup>32</sup> Gökpınar, s.23.

<sup>33</sup> Gölcüklü, s.207-208.

<sup>34</sup> Gözübüyük ve Gölcüklü, s.278.

<sup>35</sup> *Ibid.*, s.277.

<sup>36</sup> Gözübüyük ve Gölcüklü, s.266; İnceoğlu, Sibel. (2005). *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı- Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler*. 2. Baskı. İstanbul: Beta, s.107; Gökpınar, s.23.

öneme sahip olmakla birlikte, aşağıda daha ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere mutlak ve sınırsız değildir ve devletler tarafından, özellikle bu hakkın suistimalini önlemek amacıyla<sup>37</sup> sınırlanabilir. Öte yandan AİHM'ne göre bu hakkın devlet tarafından sınırlandırılmasında devletler bir takdir hakkına sahip olmakla birlikte, devletin sınırlamaya ilişkin getirdiği düzenlemeler bu hakkın özünü zedelememelidir<sup>38</sup>.

Daha öncede belirttiğimiz gibi 6'ncı madde esas olarak hem medeni hak ve yükümlülükler hem de ceza davalarına uygulanır. Dolayısı ile mahkemeye başvurma hakkının uygulanabilirliği de iki alanda ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda bir ceza davasıyla ilgili olarak mahkemeye başvurma hakkının uygulanabilirliği, hukuk davalarındakinden farklı gerçekleşmektedir. Zira medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıklar, bireylerin mahkemeye şahsen başvurusu ve şahsi dava açma hakkını içermesine rağmen; ceza davalarında durum farklıdır. Ceza davaları kamu adına, savcılar tarafından açılan davalardır ve bu nedenle adil yargılanma hakkı ceza hukuku alanında sadece sanığa yöneltilmiş suç isnadına ilişkin yargılamada bir koruma sağlar<sup>39</sup>. Diğer bir ifadeyle ceza davalarında bir uyuşmazlığın çözümü için kişinin mahkemeye başvurma hakkı değil, kişinin suç işlediğine ilişkin iddianın bir yargıç tarafından karara bağlanması söz konusudur<sup>40</sup>. Bu nedenle AİHM'nin bir kararında da belirtildiği üzere bir ceza davası açısından, suçlanan kişinin mahkemeye başvurma hakkı, suç iddiasının çözüme ulaştırılması için birey tarafından mahkemeye götürülmesini değil, bu iddianın bir mahkeme/yargıç tarafından sonuca bağlanmasını isteme hakkını ifade etmektedir<sup>41</sup>.

---

<sup>37</sup> Gözübüyük ve Gölcüklü, s.278.

<sup>38</sup> İnceoğlu, s.107-108.

<sup>39</sup> *Ibid.*, s.113

<sup>40</sup> Gölcüklü, s.209.

<sup>41</sup> *Deweert v. Belgium*, 27.02.1980, A 35, s.24, parag. 48'den nakledenler Gözübüyük ve Gölcüklü, s.278; İnceoğlu, s.113.

### C. Devlet Tarafından Getirilen Sınırlamanın Kapsamı

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi mahkemeye başvurma hakkı devletler tarafından çeşitli şekillerde sınırlandırılabilir. Ancak devletlerin bu hakka getirdikleri sınırlamalara ilişkin takdir hakları, AİHM'nin içtihatları ile belirlenmiştir. Nitekim AİHM *Golder* kararında devletlerin mahkemeye başvuru hakkının sınırlandırılmasına ilişkin düzenlemeler getirebileceğini ve bu düzenlemelerin toplumun ihtiyaçları ve kaynaklarına uygun olarak içinde bulunulan zaman ve yere göre değişebileceğini belirtmiştir<sup>42</sup>. Ancak AİHM bu hakkın kullanımının işlevsiz hale getirilmesini kabul etmemiştir. Zira mahkemeye başvuru hakkı, 6'ncı maddenin güvence altına aldığı adil yargılanma hakkının temelini oluşturmaktadır ve bu temel devletler tarafından yok edilirse 6'ncı madde işlevini yitirecektir.

Bu doğrultuda AİHM ünlü *Ashingdane* kararı<sup>43</sup> ile devletlerin mahkemeye başvurma hakkını sınırlamaya ilişkin getirebilecekleri düzenlemelerin sınırlarını belirlemiştir. Bu kararı ile AİHM devletlerin mahkemeye başvurma hakkına ilişkin düzenleme getirirken uyacakları ölçütleri tespit etmiştir. Buna göre mahkemeye başvurma hakkına devlet tarafından getirilen bir sınırlama; *a) hakkın özüne zarar vermiyorsa, b) meşru bir amaç güdüyorsa, c) sınırlama ile ulaşılmak istenen amaç ile kullanılan araç arasında makul bir orantılılık (ölçülülük) var ise* bu sınırlama 6'ncı maddeye uygundur ve uygulanabilir<sup>44</sup>. Bu demektir ki bir devlet tarafından mahkemeye başvuru hakkına getirilen sınırlama bu hakkın özüne zarar vermemeli, meşru bir amaca hizmet etmeli ve ölçülü olmak zorundadır. Aksi takdirde getirilen sınırlama 6'ncı maddenin ihlali anlamına gelmektedir.

<sup>42</sup>*Golder v. United Kingdom*, 21.02.1975, A 18, parag. 38'den aktaran İnceoğlu, s.118; Gözübüyük ve Gölcüklü, s.278; Gürpınar, s. 28.

<sup>43</sup> *Ashingdane v. The United Kingdom*, 28.05.1985, Application No. 8225/78, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695302&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> (ET:20.02.2009)

<sup>44</sup> İnceoğlu, s.118.



## V. YASAMA DOKUNULMAZLIĞI - ADİL YARGILANMA HAKKI İLİŞKİSİ

Adil yargılanma hakkına ilişkin çalışmamız açısından gerekli bilgiye değindikten sonra, şimdi de ‘adil yargılanma’ ve bunun içinde özel olarak ‘mahkemeye başvurma’ hakkına ilişkin verilen bu verileri yasama dokunulmazlığı kurumu ile ilişkilendirerek, AİHM’nin bu ilişki hakkındaki uygulamasına değineceğiz.

Bir önceki kısımda açıkladığımız üzere AİHS m.6’ya ilişkin olarak mahkemeye başvurma hakkına devlet tarafından getirilen sınırlamaların da bir kıstası vardır. Bu nedenle de AİHM önüne bugüne kadar pek çok sınırlama sebebi gelmiş ve bunların mahkeme tarafından *Ashingdane* kriterlerine uygun olup olmadıkları incelenmiştir. Keza AİHM uygulamasında, üstlendikleri kamusal görev nedeniyle kamu görevlilerine tanınan kimi yargısal dokunulmazlık veya muafiyetler mahkeme önüne çeşitli defalar gelmiştir. Nitekim yasama bağısıklıkları da mahkemeye başvurma hakkına getirilen bir kısıtlama olduğu ve *Ashingdane* kıstaslarına aykırı olduğu iddiası ile mahkeme önüne getirilmiştir; yani mahkeme içtihatları arasında yasama bağısıklıkları ile ilgili olarak 6’ncı maddenin ihlali iddiaları hiç yok değildir. Ancak bu kararlar bizim çalışmamızda üzerinde durduğumuz *yasama dokunulmazlığı* ile alakalı değil, diğer bir yasama bağısıklığı olan *yasama sorumsuzluğuna* ilişkin verilmiş kararlardır. Bizim AİHM kararları arşivinde yaptığımız tarama<sup>45</sup> ve konuyla ilgili doktrinde yazılmış eserlerde yaptığımız okumalar neticesinde gördüğümüz kadarıyla *yasama dokunulmazlığı* nedeniyle mahkemeye başvurma hakkının sınırlandırılması konusu, bugüne kadar AİHM önüne getirilmemiştir<sup>46</sup>.

<sup>45</sup> AİHM kararlarını taramak için AİHM Hudoc Veritabanı (*The European Court of Human Rights HUDOC Database*), <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>) kullanılmıştır.

<sup>46</sup> Nitekim bu durum mahkemenin esas hakkındaki kararında da açıkça ifade edilmiştir. Mahkeme şöyle demiştir: “AİHM... milletvekili dokunulmazlığından yararlanan kişinin bu dokunulmazlığın mahkemeye erişim hakkı üzerindeki etkilerinden şikayetçi olduğu bir durumla daha önce karşılaşmadığını belirtir”. (AİHM *Kart v. Türkiye* Davası)

Birçok Avrupa ülkesinde kamu makamlarının sorumluluğu sınırlandırılmıştır<sup>47</sup>, yani onlara karşı dava açılmasını engelleyen düzenlemeler yer almaktadır ve “bu tür düzenlemeler bazı kamu makamlarının sorumluluğunu sınırlayarak, kişilerin mahkemeye başvurma hakkını engelleyebilmektedir”<sup>48</sup>. Yasama sorumsuzluğu da bu düzenlemelerden biridir. Zira hemen hemen tüm Avrupa’da milletvekillerine tanınan “yasama sorumsuzluğu”, milletvekillerine karşı üçüncü kişilerin sorumsuzluk kapsamındaki fiillerinden dolayı dava açmalarını engellemektedir. Çünkü yasama sorumsuzluğunun koruduğu fiillere karşı mahkeme yolu ile bir hak ileri sürmek mümkün değildir ve yasama sorumsuzluğu pek çok ülkede mutlak ve süresizdir.

AİHM çeşitli kararlarıyla yasama sorumsuzluğunun kişilerin dava (mahkemeye başvurma) hakkını sınırlamasını *Ashingdane* kıstaslarına göre incelemiş ve kimi kararlarında yasama sorumsuzluğunun kişilerin mahkemeye giderek milletvekili hakkında dava açma hakkını sınırlandırmasını, sözleşmenin 6’ncı maddesinin birinci fıkrasında koruma altına alınan mahkemeye başvurma hakkını ihlal etmediğine hükmetmiştir<sup>49</sup>. AİHM bu davalarda kendi belirlediği kriterlerin varlığı veya yokluğu üzerine bir inceleme yaparken genel olarak yasama

---

gayriresmi Türkçe çevirisi, s.3, <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihm/aihmktliste.asp>).

<sup>47</sup> Monti, G. (1999). Osman v. U.K.- Transforming English Negligence Law into French Administrative Law?. *International and Comparative Law Quarterly*, Cilt 48, s.757.

<sup>48</sup> İnceoğlu, s.145.

<sup>49</sup> Bu konuyla ilgili olarak AİHM’nin verdiği şu kararlara bakılabilir:

1- *Young v. Ireland*, Başvuru no:25646/94, 17.01.1996 (<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=666849&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>)

3- *A v. U.K.*, Başvuru no:3537/97, 17.12.2002 (<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=698699&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>)

3- *Cordova v. Italy*, Başvuru no:45649/99, 30.01.2003 <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=698791&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>

4- *Tsalkitsiz v. Yunanistan*, Başvuru no:11801/04, 16.11.2006 (<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=810640&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>).

sorumsuzluğunun parlamentoların çalışabilmesi ve milletvekillerinin görevlerinin gereği gibi yerine getirebilmeleri için verilmiş bir kamusal ayrıcalık olduğuna değinmiş ve bu yüzden örneğin meclis kürsüsünden bir vatandaşa hakaret eden milletvekiline karşı dava açılmasının engellenmiş olmasını 6'ncı maddeye aykırı bulmamıştır(A v. UK). AİHM'nin bu kararındaki değerlendirmesine göre, yasama sorumsuzluğuna getirilebilecek en küçük bir sınırlama bile oldukça önemli etki taşır, çünkü AİHM yasama müzakerelerine katılma özgürlüğüne çok büyük bir değer atfetmektedir<sup>50</sup>. Eva Brems'in ifadesiyle "AİHM, Pandora'nın Kutusu etkisinden korkmaktadır: Eğer yasama sorumsuzluğuna bir istisna getirilecek olursa, diğerleri de aynı şekilde önemli amaçlarla bunu takip edecektir ve sonunda parlamenter özgürlüğün altı kazılarak içi boşaltılacaktır"<sup>51</sup>.

Ancak bu kararların hiçbirinde ve keza bugüne kadar AİHM önüne gelen dosyaların hiçbirinde *yasama dokunulmazlığı* nedeniyle bir milletvekilinin ceza davasında yargılanamaması adil yargılanma hakkı ile ilişkilendirmemiştir. Zira daha önce de değindiğimiz üzere Atilla Kart bu davayı mahkeme önüne taşıyana dek, bu türden bir talep AİHM'ye ulaşmamıştır. Bu anlamda Atilla Kart'ın açtığı bu dava AİHM için yepyeni ve daha önce hakkında içtihadın bulunmadığı bir konudur. Bu yüzden bu dava hakkında verilen karar çok büyük bir önem arz etmektedir.

#### **VI. YASAMA DOKUNULMAZLIĞI ADİL YARGILANMAYA ENGEL MİDİR? MAHKEMENİN KARARI NEYİ İFADE EDİYOR?**

CHP milletvekili Atilla Kart'ın, hakkındaki dokunulmazlığın kaldırılması taleplerinin TBMM tarafından yasama dönemi sonuna bırakılmasının, onun yargılanma hakkının ihlali anlamına geldiği iddiası ile AİHM'de Türkiye'ye karşı açtığı dava AİHM'nin 08.07.2008 tarihli

<sup>50</sup> Brems, Eva. (2005). Conflicting Human Rights: An Exploration in the Context of the Right to a Fair Trial in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Human Rights Quarterly*, Cilt 27, Sayı 1, s.324.

<sup>51</sup> *Ibid.*

kararı ile sonuçlandırılmış bulunmaktadır<sup>52</sup>. Bir davanın AİHM tarafından esastan görülebilmesi ise ilk önce başvuru hakkında “kabul edilebilirlik (*admissibility*)” kararı verilmesi ile mümkündür. Kart’ın başvurusu hakkında da ilk önce AİHM’ne kabul edilebilir olup olmadığına ilişkin bir karar verilmiş ve AİHM Atilla Kart’ın başvurusunu “kabul edilebilir” ilan etmiştir<sup>53</sup>.

AİHM kabul edilebilirlik kararı vermekle sözkonusu uyuşmazlığa ilişkin derinlemesine bir inceleme başlatmış ve konuyla ilgili bir nihai karara ulaşmıştır. Kart’ın başvurusu bugüne kadar mahkeme önüne hiç getirilmemiş, emsali olmayan bir konudur. Bu nedenle AİHM’nin Kart’ın bu başvurusu ile ilgili esasa ilişkin kararı bir ilk niteliğindedir. Öte yandan yasama sorumsuzluğunu kişilerin hak arama hürriyetine ve mahkemeye başvurma hakkına aykırı bir kurum olarak kabul etmeyen AİHM’nin, sorumsuzluğun bütünlüyci parçası olan yasama dokunulmazlığı hakkında sergilediği tutum bu kurum açısından oldukça önemlidir.

AİHM, Atilla Kart’ın başvurusu hakkında bir karara varırken yine biraz yukarıda açıklamaya çalıştığımız *Ashingdane* kriterlerinden yola çıkarak bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Zira yasama dokunulmazlığı Türk hukukunda devlet tarafından anayasa ile milletvekillerinin

---

<sup>52</sup> *Kart v. Turkey*, ECHR Application no. 8917/05, 08.07.2008. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> adresinden kararın Fransızca orijinal metnine ulaşılabilir. Ancak burada bir noktayı belirtmek gerekmektedir. (Bu makale en son kez yayın için dergiye gönderildiğinde *Kart v. Türkiye* Davasına ilişkin 2. Daire’nin kararı Türkiye tarafından temyize götürülmüş ve temyiz yargılaması sonucu AİHM Büyük Daire tarafından 2. Dairenin verdiği karar bozulmuştur. Yani Büyük Daire burada bu makalede incelenen 2. Daire kararının aksine Kart’ın *adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine* hükmetmiştir. Ancak bu çalışma yazıldığı esnada henüz Büyük Daire’nin kararı ortada yoktu. Bu nedenle bu çalışmadaki bütün görüşler sadece 2. Dairenin kararı doğrultusundadır.).

<sup>53</sup> AİHM 2. Dairesi tarafından 15 Ocak 2008 tarihinde *Kart v. Turkey* davası hakkında kabul edilebilirlik kararı verilmiştir. Bu kararın Fransızca orijinal metnine AİHM’nin resmi web sitesi olan <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=atilla%20%20kart&sessionId=17339985&skin=hudoc-en> adresinden; gayriresmi Türkçe çevirisine ise Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Bilgi Bankası’nın <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihm/aihmktliste.asp> adresinden dava ismi taranarak ulaşılabilir.

yargılanma hakkına getirilmiş bir sınırlamadır. Bu nedenle de bu kurum devletlerin 6'ncı maddenin birinci fıkrasında korunan mahkemeye başvurabilme hakkına getirebileceği sınırlamalarda uyacakları kısıtlara tabidir. AİHM kararını verirken, yasama dokunulmazlığı kurumunun Türkiye'de bir milletvekilinin 6'ncı maddede korunan mahkemeye başvurma hakkına *Ashingdane* kriterlerine uygun bir sınırlama getirip getirmediğini araştırmıştır. Ancak AİHM bunu yapmadan önce konuya yaklaşımını göstermesi açısından önemli bir tespitte bulunmuştur. AİHM, Avrupa'nın modern anayasalarının neredeyse tamamı tarafından kabul edilen dokunulmazlık kurumunun varlığını ya da olup olmaması gerektiğini incelememiştir. AİHM, görevinin kendi ifadesiyle, "milletvekili dokunulmazlığının Sözleşme ile bağdaşıp bağdaşmadığını soyut olarak incelemek olmadığını, ancak milletvekili dokunulmazlığına ilişkin Anayasa hükmünün uygulanmasının *in concreto* AİHS'nin 6'ncı maddesinin ihlaline yol açıp açmadığını incelemek" olduğunu belirtmiştir ki kanımızca bu oldukça yerinde bir tespittir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere normalde AİHM'nin, yasama dokunulmazlığı nedeniyle bir milletvekilinin, TBMM'nin dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin kararı olmadan hakkında açılmış bulunan ceza davasında yargılanamamasını, *a) mahkemeye başvurma hakkının özüne zarar verip vermediğini, b) meşru bir amaca hizmet edip etmediğini, c) sınırlama ile ulaşılmak istenen amaç ile kullanılan araç arasında makul bir orantılılık (ölçülülük) bulunup bulunmadığını* olmak üzere üç kriter açısından incelemesi gerekmektedir. Ancak karara bakıldığında esas olarak *meşruluk* ve *orantılılık* sorunları üzerinde durulduğu görülmektedir. AİHM hakkın özüne zarar verilip verilmediği üzerinde çokça durmamıştır. Kararda daha ziyade getirilen sınırlamanın ölçülülüğü üzerinde tartışmalara yer verilmiştir. Bu nedenle biz de AİHM'nin kararındaki tavrına uyararak, önce "meşruluk" sorununu sonra da "ölçülülük" sorununu inceleyeceğiz.

#### **A. Meşru Amaca Hizmet Edip Etmediği**

Yasama dokunulmazlığı, milletvekillerine kendi iradeleri dışında Anayasa tarafından verilmiş, onlara ifa ettikleri görevin bir gereği olarak

Anayasayla bahşedilmiştir. Anayasa hukuku doktrinde de yasama dokunulmazlığının getirilmesindeki amacın parlamenter demokrasilerde milletvekillerini iktidarın kötü amaçlı ve kasıtlı iftiralardan korumak, milletvekillerinin meclisteki temsil etme görevlerinin kesintiye uğramasına mani olmak olduğu yönünde görüş birliği vardır. Buna göre bu kurumun getirilmesinde üstün bir kamu yararı vardır. Bu nedenle milletvekillerinin temsil görevini fiilen yerine getirebilmeleri uğruna, başka haklarından ödün vermeleri bu kurumun sahip olduğu özel kamu yararının gereğidir. Bu suretle yasama dokunulmazlığı kurumunun, milletvekilinin yargılanmasını TBMM'nin iznine tabi kılması bu kurumun sahip olduğu kamusal yararın bir gereğidir ve pek tabii ki bu kamusal yarar meşru bir amaca hizmet etmektedir. Keza Simon Wigley'in belirttiği gibi dokunulmazlık, parlamenterlerin kendilerini korumak için değil; temsilcisi olmak için seçildikleri kişiler adına hareket edebilmesi için verilmiştir ve dolayısı ile meşruluğunu bireylerin temel bir hakkı olan kendi kendilerini yönetme hakkından alır<sup>54</sup>. Bu anlamda bir parlamenter demokraside, parlamentodaki temsil görevinin yerine getirilmesine hizmet eden bu müessesenin, meşru bir amaca hizmet ettiğine şüphe yoktur.

AİHM de, Atilla Kart'ın iddialarına karşılık olarak hükümetin bu davada savunmasında ileri sürdüğü gibi, dokunulmazlık kurumunun meşru bir amaç güttüğü görüşüne katılmaktadır. AİHM açık bir şekilde milletvekili dokunulmazlığının, "Meclis'in ve üyelerinin tam bağımsızlığını güvence altına almak ve... anayasal düzeni ve yasama ve yargı erklerinin ayrılığını korumak yönünde"<sup>55</sup> meşru bir amaç izlediğini belirtmektedir. Dolayısıyla yasama dokunulmazlığı AİHM'nin gözünde meşru bir amaca hizmet etmektedir.

---

<sup>54</sup> Wigley, Simon. (2009). Parliamentary Immunity in Democratizing Countries: The Case of Turkey. *Human Rights Quarterly*, Cilt 31, Sayı 3, s.567-568.

<sup>55</sup> AİHM *Kart v. Türkiye Davası* gayriresmi Türkçe çevirisi, s.8.

### B. Orantılı (Ölçülü) Olup Olmadığı

AİHS ile yaratılan hukuk, sözleşmecî devletlerin adil yargılanma hakkına getirdikleri sınırlamaların orantılı (ölçülü) olması gerektiğini de düzenlenmiştir. Bu anlamda yasama dokunulmazlığıyla elde edilmek istenen amaç kamu yararının gerçekleşmesi iken, bu amaç için kullanılan araç TBMM'nin takdiridir. AİHM orantılılık incelemesi yaparken öncelikle, dokunulmazlığın tanınmasının veya gerekli ve uygun olup olmadığının belirlenmesinin kendisinin görevi değil devletlerin kendi takdiri olduğuna değinmiştir. Ancak bu konudaki ulusal tercihlerin uygulanmasının, Sözleşme ile güvence altına alınan hukukun üstünlüğünün gerekleri ile bağdaşıp bağdaşmadığını inceleyeceğini zira 6'ncı maddede korunan üstün değer bu olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak AİHM mahkemeye başvurma hakkının orantısız olarak ihlal edildiğine hükmetmiştir. Ölçülülük kriterine ilişkin olarak AİHM daha en başından Türk yasama dokunulmazlığının Avrupa'daki diğer emsallerine oranla daha 'geniş' olduğuna işaret etmiştir. Hemen ardından ise AİHM, Türk hukukunda dokunulmazlığın kaldırılması için nesnel ölçütler bulunmadığını ve bunun da başvuranın -yani Atilla Kart'ın- haklarını koruyacak araçlardan mahrum kalmasına yol açtığını belirtmektedir.

Murat Sevinç'e göre AİHM'nin bu değerlendirmesi doğru değildir. Zira hem TBMM dokunulmazlığın kaldırılmasına karar verirken hem de Anayasa Mahkemesi dokunulmazlığın kaldırılması kararına karşı yapılan itirazları incelerken, eski Cumhuriyet Senatosu tüzüğü'nün 140. maddesinde belirtilen ölçütleri kullanmaktadır<sup>56</sup>. Sevinç'in bu tespiti Türk hukukundaki uygulama açısından doğrudur ve fakat AİHM yasama dokunulmazlığının Türk hukukundaki yerini ve nasıl düzenlendiğini araştırırken doğal olarak Cumhuriyet Senatosu tüzüğü'nde geçen bu hükümleri görememiştir, zira mülga bir hukuk metninin bir mahkeme tarafından araştırılması beklenemez. AİHM, ne Anayasada ne de Meclis İçtüzüğü'nde, hangi koşullarda yasama dokunulmazlığının kaldırılacağına ilişkin bir hükmün olmadığını belirtmektedir ki bu doğrudur. Bu nedenle,

<sup>56</sup> Sevinç, AİHM Kararı Ardından Milletvekili Dokunulmazlığı Ne Olacak?.

Türk Anayasasına göre yasama dokunulmazlığının kaldırılıp kaldırılmamasına karar verecek olan nihai merci TBMM olduğuna göre ve ne Anayasa da ne de yürürlükteki herhangi bir pozitif hukuk metninde TBMM'nin takdir yetkisinin sınırlarına ilişkin bir hüküm olmadığına göre, AİHM'nin nesnel ölçütlere sahip olmadığını tespit etmesi AİHM açısından çok da yadırganacak bir durum değildir.

Dokunulmazlığın kaldırılmasında takdir yetkisi tamamen Meclis'e aittir. Ayrıca dokunulmazlığı kaldırma kararları Anayasa tarafından, Anayasa Mahkemesinin denetimine tabi tutulmuş iken, kaldırmama kararları hakkında herhangi bir denetim öngörülmemiştir<sup>57</sup>. Anayasa koyucu isteseydi kaldırmama kararlarını da Anayasa mahkemesinin denetimine tabi kılabilirdi ve fakat asli kurucu iktidar bunu öngörmemiştir. Her ne kadar uygulamada Anayasa mahkemesi, dokunulmazlığın kaldırılması kararlarını denetlerken eski Cumhuriyet Senatosu tüzüğü'nün 140. maddesindeki kriterleri esas alıyor ise de, bu tamamen Anayasa Mahkemesinin bileceği işidir. Zira bu denetimin esaslarını belirleme yetkisinde son söz Anayasa Mahkemesindedir. Anayasa Mahkemesi bu ilkeleri kendine esas alabileceği gibi almayabilir de; bu tamamen mahkemenin takdiridir. Bunun hukuka uygunluğu veya aykırılığı ise ayrı bir tartışma konusudur. Bu noktada önemli olan yürürlükteki pozitif hukukta bu kriterlerin öngörülmemiş olmasıdır. Dolayısı ile AİHM açısından, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin nesnel ölçütler olmadığı tespiti anlaşılabilir niteliktedir.

AİHM'nin Türk hukukundaki eleştirdiği ikinci nokta ise dokunulmazlığın kaldırılmasının herhangi bir süre sınırına tabi olmamasıdır. AİHM'ne göre, dokunulmazlığın kaldırılması dosyalarının TBMM tarafından uzun süre bekletilmesi ve karar vermekten imtina etmesi nedeniyle yaşanan gecikme, adaletin tecellisini engellemekte ve mahkemeye başvuru hakkını orantısız bir şekilde etkisizleştirmektedir<sup>58</sup>. Ancak belirtmek gerekir ki AİHM'nin bu tespiti karşılaştırmalı hukuk açısından çok da yerinde değildir. Zira yasama dokunulmazlığının

<sup>57</sup> Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 327; Abdulkakimoğulları, s.148.

<sup>58</sup> AİHM *Kart v. Türkiye* Davası gayriresmi Türkçe çevirisi, s.10-11.



kaldırılabilirdi demokratik ülkelere bakıldığında, genellikle anayasaların kaldırma süreci için bir süre öngörmediği gözlemlenmektedir. Dolayısı ile parlamentoların kendisine ulaşan dokunulmazlığın kaldırılması taleplerini öncelikle görüşmeyip ertelemesi mümkündür<sup>59</sup>. Bu yüzden AİHM'nin Türk sistemine yönelttiği bu eleştiri çok da makul gözükmemektedir. Dolayısı ile AİHM'nin bir önceki paragrafta makul bulduğumuz tutumunu, bu konuda aynı görmek mümkün değildir.

Öte yandan AİHM bu kararı alırken üç yargıç -András Baka, Mindia Ugrehelidze, ve Dragoljub Popović- karara karşı oy kullanmıştır. Karara katılmayan ve adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğini düşünen üç yargıç ortak ayrık oy görüşünde, yasama dokunulmazlığı yolu ile adil yargılanma hakkına devlet tarafından getirilen sınırlamanın, izlenen meşru amaçla orantılı olmadığı yönündeki çoğunluk görüşüne katılmamışlardır. Karşı oy yazısında, milletvekili dokunulmazlığını kaldırmanın tamamen parlamentonun egemenliğinde olduğu hatırlatılmaktadır. Karşı oy yazısına göre "AİHM'nin görevi yasama dokunulmazlığın kaldırılması sürecinde uygulanmakta olan yöntemlerin *in abstracto* değerlendirmek değil, *in concreto* söz konusu yöntemlerin AİHS'nin 6'ncı maddesini ihlal edilip etmediğinin araştırmaktır"<sup>60</sup>.

Keza karşı oy görüşü, çoğunluğun dile getirdiği şekilde dokunulmazlıkların Türkiye'de o kadar da katı olmadığını düşünmektedir. Zira milletvekilleri dokunulmazlıklarının kaldırılmasını isteme hakkından mahrum değildirler. Keza bunu yargı organları da talep edebilmektedir ve Meclis dokunulmazlığa son verebilmektedir. Bu nedenlerle dokunulmazlıkların kapsamı aslında çoğunluğun düşündüğünün aksine yumuşatılmıştır. Dolayısı ile karşı oydaki yargıçlara göre Türk hukukundaki dokunulmazlık bir milletvekilinin cezai kovuşturmanın esastan incelenmesinin imkânsız kılmamakta sadece geçici bir usuli engel oluşturmaktadır. Nihayetinde dokunulmazlığı

<sup>59</sup> Gözler, Yasama Dokunulmazlığı..., s.95. Bunun tek istisnası Yunanistan'dır. Yunanistan'da üç aylık bir maksimum süre öngörülmüştür (*Ibid.*).

<sup>60</sup> AİHM *Kart v. Türkiye* Davası gayriresmi Türkçe çevirisi, Yargıç Baka, Yargıç Ugrehelidze Ve Yargıç Popovic'in Ayrık Oy Görüşü, s.13.

kaldırılan veya milletvekilliği sona eren milletvekili, hakkındaki ceza kovuşturmasının sonuca bağlanması imkânına her zaman sahiptir. Bütün bu nedenlerle milletvekili dokunulmazlığı “devletlerin mahkemeye erişim hakkını kısıtlamak için yararlandıkları takdir hakkının aşılması olarak değerlendirilemez<sup>61</sup>”.

Bütün bu nedenlerle karşı oy kullanan yargıçlar Atilla Kart’ın adil yargılanma hakkının ihlal edildiği savına katılmamışlardır. Karşı oy yazısında belirtilen gerekçeler tamamıyla Türk anayasa hukuku doktrininde belirtilen görüşlerle örtüşmektedir. Kanımızca her ne kadar kararı veren çoğunluk görüşünün de elinde bazı argümanlar var ise de, karşı oyda belirtildiği üzere bunlar tek başlarına yasama dokunulmazlığının ölçüsüz olduğunu göstermemektedir. Zira dokunulmazlıklara ne kadar çok istisna tanınırsa bu kurumun sahip olduğu meşruluk o kadar zarar görecektir ve azalacaktır. Bu nedenle kanımızca da, bu kurumun sahip olduğu üstün kamu yararının sağladığı meşruluğu zedelemek, anayasal düzen açısından zararlı olabilir.

## **VII. YASAMA DOKUNULMAZLIĞI İLE ADİL YARGILANMA HAKKI NASIL BAĞDAŞTIRILABİLİR?**

Dokunulmazlık kurumu anayasamızda mevcut şekli ile yer aldığı müddetçe bu soruya tam bir cevap verebilmek mümkün gözükmemektedir. Ancak bu konuda hiçbir alternatif de yok değildir. Nitekim *karşılaştırmalı hukukta dokunulmazlık kurumuna ilişkin getirilen uygulama farklılıkları ve Türkiye’de yasama dokunulmazlığının sınırlandırılmasına yönelik teklifler* bu kurumun yeniden düzenlenmesine ilişkin çeşitli olasılıklar ortaya çıkarmaktadır. Şimdi sırasıyla bunlara değinelim.

### **A. Karşılaştırmalı Hukuktaki Durum**

Yasama dokunulmazlığı kaynağını İngiltere’den almakla birlikte bugün bütün Avrupa’ya yayılmasını Fransız devriminin ardından gerçekleştirmiştir. Bu nedenle karşılaştırmalı hukukta iki model meydana

---

<sup>61</sup> *Ibid.*

çıkmiştir: “İngiliz (ya da Anglo-Sakson) modeli” ve “Fransız modeli” dokunulmazlıklar. Bu iki model, temelde aynı amaca hizmet etmekle birlikte, uygulamaları arasında çok önemli farklılıklar vardır. Bu nedenle yasama dokunulmazlığının adil yargılanmayı mümkün kılabilmesi üzerine düşünürken, bu iki model üzerine ayrı tahlillerde bulunmak yerinde olacaktır.

### **1. İngiliz Modelinde Yasama Dokunulmazlığı:**

Bu model tabiatıyla Anglo-Sakson hukuk sistemine ait olan ülkelerde mevcuttur. Bu ülkeler (İngiltere, İrlanda, ABD, Kanada, Avustralya) dokunulmazlık kurumunu, ilk kez İngiliz parlamento tarihinde ortaya çıktığı ve geliştiği şekliyle muhafaza etmektedirler. Bu nedenle bu ülkelerde mutlak ve süresiz bir yasama dokunulmazlığı kurumu bulunmakla birlikte, dokunulmazlık sadece hukuk davalarına (*civil proceedings*) ilişkindir. Yani bu sistem içindeki ülkelerde milletvekillerinin sahip olduğu dokunulmazlık (*freedom of arrest*) sadece hukuk davaları için geçerlidir. Bir milletvekili hakkında açılan bir hukuk davasından ötürü milletvekili tutuklanamaz. Bu ise dokunulmazlıkların İngiltere’de ilk ortaya çıktığı dönemlerde kişilerin borçlarından ötürü hapis cezasına çarptırılmaları mümkün olduğu için getirilmiş bir düzenlemedir. Oysa günümüzde kimse para borcu için hapse girmemektedir. Modern hukuk sisteminde kimse para borcu için özgürlüğünden mahrum bırakılamaz. Dolayısı ile İngiliz sisteminin milletvekillerine sağladığı dokunulmazlık kurumu bugün için işlevsiz kalmıştır, uygulaması olmayan bir düzenlemedir. İngiliz sisteminde bir milletvekili hakkında bir ceza davası açılabilir, milletvekili yargılanabilir, tutuklanabilir ve hatta cezaya çarptırılıp cezası infaz edilebilir.

İngiliz sistemindeki bu durum adil yargılanma hakkı açısından değerlendirildiğinde aslında bize çokça bir argüman sunmamaktadır. Zira milletvekillerinin görevleri gereği sahip olması gereken yasama dokunulmazlığı bu sistemde hiç uygulanmıyor olduğu için, çalışmanın konusu açısından bize bir ışık tutamamaktadır. Bu anlamda mahkemeye başvurma hakkı (*access to a court*) açısından bu sistemdeki milletvekillerinin bir ihlale uğradıklarını söylemek olanaksızdır. Kaldı ki

Türkiye kıta Avrupası hukuk sitemine ait bir ülke olduğuna göre, Türk yasama dokunulmazlığı kurumunu Aglo-Sakson hukuk sitemine sahip ülkelerdeki emsalleriyle kıyaslamak, karşılaştırmalı hukuk teorisine aykırı olacağı gibi bir yararı da olmayacaktır<sup>62</sup>.

## 2. Fransız Modelinde Yasama Dokunulmazlığı:

Bu sistem farklı ülkelerde farklı şekillerde uygulanmaktadır. Bu nedenle karşılaştırmalı hukuk açısından çalışmamızda bize yol gösterici olabilecek olan Fransız modelinin farklı ülkelerdeki yansımalarıdır. Bu doğrultuda Avrupa'ya baktığımızda Hollanda<sup>63</sup> hariç hemen hemen tüm kıta Avrupası'nda Fransız sistemi temelli bir dokunulmazlık kurumu olduğu görülür. Türkiye de bu sistem içinde yer almaktadır.

Yasama dokunulmazlığı konusunda karşılaştırmalı hukuktaki duruma bakıldığında görülmektedir ki genellikle Avrupa'da dokunulmazlık cezai alanda tanınmış bir bağımsızlıktır. Bazı ülkelerde ise istisnaen hem cezai hem hukuki alanda dokunulmazlık geçerlidir. Bunun yanında dokunulmazlığın geçerlilik sürelerine bakıldığında tüm Fransız modelinin benimsemiş ülkelerde dokunulmazlık geçicidir, belirli bir süreyle sınırlıdır. Ancak bu süreler arasında da farklılık vardır. Kara Avrupa'sında dokunulmazlıklar ya parlamento üyeliğinin başından sonuna kadar, ya da sadece parlamentonun toplantı dönemleri boyunca geçerli olmaktadır<sup>64</sup>. Dolayısı ile bazı ülkeler milletvekillerine daha uzun süreli bir koruma sağlarken bazıları sadece yasama çalışmasının gerçekleştirildiği dönem ile sınırlamıştır<sup>65</sup>.

Öte yandan yasama dokunulmazlığını ceza hukuku alanında tanıyan ülkelerin hepsinde, bu dokunulmazlığın istisnaları da mevcuttur. Ülkelere

<sup>62</sup> Gözler, Kemal. (2001). *Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma*, Bursa: Ekin Kitabevi, s.67.

<sup>63</sup> Gözler, Yasama Dokunulmazlığı..., s.71.

<sup>64</sup> *Ibid.*, s.90.

<sup>65</sup> Hatta Çek Cumhuriyeti'nde bir adım daha ileri gidilmiştir. Bu ülkede yasama dokunulmazlığı bir parlamenterin görevinin sona ermesinden sonra da işlemektedir. Milletvekilinin cezai soruşturmalara ilgili yargılanmasına parlamento tarafından izin verilmeyen her eylemi için milletvekilliği süresi bittikten sonra dahi herhangi bir cezai işlem yapılamamaktadır (Van der Hulst, s.83).

göre değişen bu istisnalar “suçüstü hali”, “belirli ağırlıktaki suçlar”, “kaçma şüphesi”, “itiraf”, “kesin hükümle mahkûmiyet” ve “adi suçlar” olarak sınıflandırılabilir<sup>66</sup>. Bunlar arasında adil yargılanma hakkı açısında dikkat çekici olanlar *belirli ağırlıktaki suçlar* ve *itiraf* istisnalarıdır. Zira bir milletvekilinin işlediği tüm suçların değil ve fakat belirli bir ağırlıktaki suçlarda yasama dokunulmazlığından yararlanamaması tutarlı bir düzenleme gibi gözükmektedir. Zira dokunulmazlık ile amaç milletvekilinin gereksiz yere yasama faaliyetinden alıkoyulmasını engellemek olduğuna göre, çok hafif cezayı gerektiren suçlar bir tarafa bırakılırsa sadece belli bir miktarda cezayı gerektiren suçlar söz konusu olduğunda milletvekilinin dokunulmazlıktan yararlanamaması veya en azından yargılanmasının mümkün olması veya dokunulmazlığın kaldırılması için geçerli bir sebep oluşturması adil yargılanma açısından daha makul görülebilir.

Bunun yanında Türk hukukunda milletvekili suçunu itiraf dahi etse meclis izin vermediği sürece dokunulmazlığı işlemeye devam eder. Böyle bir durumda ise suçun mağduru olan kişi veya kişiler ile kamu vicdanına bu milletvekilinin yargılanmasının mümkün olmamasını açıklamak çok zor olacaktır. Bu anlamda bir milletvekilinin yargılanmak istediği durumda suçunu itiraf etmesi, dokunulmazlığının kaldırılmasını zorunlu kılan bir durum olarak düzenlenmesi, belki Türkiye’deki uygulamaya bir alternatif olarak düşünülebilir. Ancak bu uygulamanın Avrupa’da yaygın olmaması, sadece bir ülkede (İsveç’te) bunun örneğine rastlanması, bu uygulamanın kıta Avrupası hukuk sistemlerinde kabul görmeyen bir istisna olduğunu göstermektedir. Öte yandan bir milletvekilinin dokunulmazlığının olduğunu bile bile suçunu itiraf etmesi ihtimali oldukça düşüktür. Dolayısı ile Türkiye’de bu türden bir düzenleme yapılması gerektiği yönünde bir düşünceye, bu argümanlarla kolaylıkla karşı çıkılabilir.

Dokunulmazlıkların sağladığı güvenceler incelendiğinde ise yine farklı düzenlemelerle karşılaşılmaktadır. Karşılaştırmalı hukukta

<sup>66</sup> Gözler, Yasama Dokunulmazlığı, s.91-92.

dokunulmazlığın getirdiği güvenceler olarak şunlar sayılabilir<sup>67</sup>: Gözaltına almaya karşı, tutuklamaya karşı, kovuşturma açılmasına karşı, tanık olarak çağırılmaya, dinlemeye, hürriyetten mahrum edici her türlü tedbire karşı güvence. Bunlar arasında bütün ülkelerde ortak olan güvence ise *tutuklanmaya* karşı korumadır. Diğer tedbirler ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Özellikle bugün bazı ülkelerin anayasal düzenlerinde, 1953 Danimarka Anayasası (sek.57), 1978 İspanyol Anayasası (m.71), 12 Şubat 1958 tarihli Knesset Hakkında İsrail Temel Kanunu (sek.17), 1999 İsviçre Anayasası (m.162). 1944 İzlanda Anayasası (m.48), 1868 Lüksemburg Anayasası (m.69), 1976 Portekiz Anayasası (m.160) ve 1975 Yunan Anayasası (m.61), bırakın milletvekilinin yargılanmasını; hakkında ceza davasına ilişkin kovuşturma açılması bile parlamentoların iznine tabi kılınmıştır<sup>68</sup>.

Ancak bunların yanında bu ülkelerdeki dokunulmazlığa ilişkin düzenlemeler açısından ele alınması gereken, bu ülkelerde dokunulmazlığın yargılanmaya engel teşkil edip etmediğidir. Bu açıdan bakıldığında ise Kıta Avrupa'sındaki hâkim sistemin kaynağı olan Fransa bize güzel bir örnek teşkil etmektedir. Fransa'da milletvekilleri ceza davalarında tutuklanmaya karşı güvence altındadır. Nitekim "1958 Fransız Anayasasının 26'ncı maddesinin 4 Ağustos 1995 tarih ve 95-880 sayılı Anayasal Kanun ile değiştirilmiş şekline göre, ağır suçlar ve orta ağırlıktaki suçlar alanında (*en matière criminelle ou correctionnelle*) hiçbir Parlâmento üyesi ait olduğu Meclisin Başkanlık Divanının (*Bureau de l'Assemblée*) izni olmadıkça tutuklanamaz veya hakkında diğer hürriyeti sınırlandırıcı veya mahrum edici bir tedbir uygulanamaz (1958 Fransız Anayasası, m.26/2)<sup>69</sup>." Fransa'da 1995'te yapılan bu değişikliğin ardından artık milletvekilleri hakkında soruşturma açılabilir, evinde arama yapılabilir, parlâmento üyesi yargılanabilecektir<sup>70</sup>. Bu anlamda Fransız anayasal düzeninde bugün geçerli olan sistemin adil yargılanma hakkı açısından ideal olanı içerdiği söylenebilir. Zira bu ülkede

---

<sup>67</sup> *Ibid.*, s.92-93.

<sup>68</sup> *Ibid.*

<sup>69</sup> *Ibid.*, s.81.

<sup>70</sup> *Ibid.*

milletvekilleri hakkında soruşturma açılması ve yargılama yapılması mümkün bırakılırken, onlara karşı her türlü özgürlüğü mahrum bırakıcı tedbir yasaklanmıştır. Böylece bu sistemde bir milletvekili, hakkında açılan bir ceza davasında yargılanabilecek ve AİHS'nin koruduğu mahkemeye başvurma hakkını tam anlamıyla kullanabilecektir. Zira ceza hukuku alanında mahkemeye başvurma hakkı davasının bir sonuca bağlanmasını talep etme hakkı anlamına gelir.

Öte yandan yasama dokunulmazlıkları mutlak olmadığı için kaldırılmaları mümkündür. Dokunulmazlıkların kaldırılması süreci de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir<sup>71</sup>. Bunlar arasında bu yetki çoğunlukla parlamentolara verilmiştir. Bunun böyle olması da normaldir. Zira bir parlamentenin hakkındaki işlemlerinin adil, yerinde ve siyasi ya da diğer gerçektışı mülahazalara atfedilebilir olup olmadığını tespit etmek, yalnızca egemenliğin sahibi olan milletin temsilcisi olan parlamentonun sorumluluğunda olmalıdır<sup>72</sup>.

Ancak Avrupa'da iki ülke Kıta Avrupası sisteminde yer almasına rağmen yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını kabul etmemiştir. Bu ülkeler Norveç ve İsveç'tir. Her iki ülkede de yasama dokunulmazlığı kaldırılmamasına rağmen farklı özellikler arz etmektedirler. İsveç'te milletvekilinin suçunu itiraf etmesi halinde yasama dokunulmazlığı otomatikman kalkar ve milletvekili bu dokunulmazlıktan yararlanamaz. Norveç'te ise milletvekillerine karşı tutuklama ve gözaltına alam tedbirlerinin uygulanamaması dışında her türlü ceza kovuşturması yapılabilir<sup>73</sup>. Bu anlamda İsveç ve Norveç'teki düzenlemelerin çalışmamızda sorguladığımız anlamda adil yargılanma hakkı ile uyum

<sup>71</sup> Dünya üzerindeki değişik kaldırma usullerine ilişkin olarak bkz. Van der Hulst, s.89-90.

<sup>72</sup> UNPD Initiative, s.14. Nitekim UNPD raporunda aktarıldığına göre bu durum, Lübnan Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 98. maddesinde açıkça ifade edilmiştir. Bu hükme göre bir milletvekili dokunulmazlığını kaldırmak için Meclis ve Karma Komisyon "soruşturmanın ciddiliğini değerlendirmeli ve kaldırma talebinin hiçbir siyasi saikinin olmadığına ve ilgili milletvekilinin siyasi faaliyette bulunmasını engellemek amacı gütmeyeğine kanaat getirmelidir".

<sup>73</sup> Sevinç, *Türkiye'de Milletvekillerinin...*, s.181-182; Gözler, *Yasama Dokunulmazlığı...*, s.84,87.

içinde olduğu söylenebilir. Zira her iki ülkede de milletvekilleri özgürlüğünden mahrum bırakılamazken, ceza kovuşturmasını diğer tüm aşamalarına tabi olmaktadır. Bu da milletvekilleri açısından adil yargılanma hakkının bir gereğidir. Ancak genel olarak bakıldığında her iki ülkedeki düzenleme de oldukça istisnaidir ve dünya genelinde kabul görmüş uygulamalar değildir.

### **Milletvekilleri Dokunulmazlıklarından Kendileri Feragat Edebilir Mi?**

Bu sorunun yanıtına İsviçre'deki dokunulmazlık düzenlemesi güzel bir örnek teşkil etmektedir. İsviçre'de bir milletvekili hakkında ceza kovuşturması açılması meclisin iznine bağlı iken, aynı zamanda buna milletvekilinin kendisi de izin verebilmektedir. Yani İsviçre'de yasama dokunulmazlığı Millî Meclisin izniyle veya Parlâmento üyesinin bizzat kendi izniyle kaldırılabilir<sup>74</sup>. Öte yandan Avrupa Birliğine üye devletlere bakıldığında ise sadece Polonya'da da İsviçre'dekine benzer bir düzenleme ile yasama dokunulmazlığından feragat etmek hakkı milletvekillerine tanınmıştır. Polonya Anayasasının 105. maddesi yasama dokunulmazlığını düzenlemektedir. Maddenin 2. fıkrasında kural olarak milletvekillerinin cezai sorumluluğa tabi olmasını Meclisin (*Sejm*) iznine tabi tutulmuştur. Ancak aynı maddenin 4. fıkrasına göre "Bir milletvekili kendisinin cezai sorumluluğa tabi tutulmasına izin verebilir"<sup>75</sup>. Dolayısıyla Polonya'da milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarından kendi rızaları ile vazgeçmeleri mümkündür.

Bu anlamda İsviçre ve Polonya'daki düzenlemeler yasama dokunulmazlığının kamu düzeninden olması ve bu nedenle de bu haktan feragat edilememesi kuralına istisna teşkil etmektedir. Ancak bu iki

<sup>74</sup> İsviçre'de Konfederasyon Lehine Siyasal ve Polis Garantileri Hakkında Federal Kanuna (*Loi fédérale sur les garanties politiques et de police en faveur de la Confédération*) göre yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına bizzat parlâmento üyesinin kendisi de izin verebilmektedir. (<http://www.ipu.org/parline-f/reports/1303.htm>, 1.5.2001'den aktaran Gözler, *Yasama Dokunulmazlığı...*, s.76, dipnot 3.).

<sup>75</sup> Article 105 (4): A Deputy may consent to be brought to criminal liability. In such instance, the provisions of paras. 2 and 3 shall not apply. (Polonya Anayasası, 5.03.2009 tarihinde [http://www.servat.unibe.ch/icl/pl00000\\_.html](http://www.servat.unibe.ch/icl/pl00000_.html) adresinden erişildi.).



istisnai örnek dışında ne Türkiye ne de diğer Fransız sistemine dâhil ülkelerin hiçbirinde böyle bir yetki milletvekillerine verilmiş değildir<sup>76</sup>. Bu da normal karşılanmalıdır; zira dokunulmazlığından feragat etme hakkı kendisine verilmiş olan milletvekili, hakkında ortaya atılan en ufak suç iddiasında dahi çeşitli gruplar veya kişiler tarafından dokunulmazlığından feragat etmesi baskısı altında kalabilecektir. Keza toplumda suçsuz olduğuna emin olan bir kişinin dokunulmazlığından hemen feragat edip yargılamasının yapılmasına izin vermesi gerektiği; aksi takdirde yargılanmak istemeyen milletvekilinin suçlu olduğunu bildiği için buna müsaade etmediği kanısı kolaylıkla oluşabilir. Böyle bir durum ise dokunulmazlıkların amaçladığı kamu yararına tamamen aykırıdır ve dokunulmazlık kurumunun amacını bertaraf etmek tehlikesine sahiptir. Bu yüzden dokunulmazlıklardan feragat etmek hakkı genel bir kabul görmemiştir.

### **B. Türkiye’de Dokunulmazlıklarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Öneriler**

Yasama dokunulmazlığı Türkiye’de uzun yıllardır eleştirilmektedir. Bunda esas olan etken ise bu dokunulmazlıkların milletvekilleri tarafından çeşitli defalar amacından saptırıldığı yönündeki iddialardır. Bu nedenle çeşitli yasama dönemlerinde milletvekili dokunulmazlıkları ile ilgili değişiklik teklifleri TBMM önüne getirilmiş ise de bunların hiçbiri kabul edilmemiştir. Bunun yanında zaman zaman ülkemizde ortaya koyulan yeni anayasa önerilerinde de yasama dokunulmazlığına ilişkin madde önerileri olmuştur.

#### **1. Anayasa’nın 83. Maddesinde Değişiklik Teklifleri:**

1982 Anayasasının tarihine baktığımızda bugüne kadar yasama dokunulmazlığı maddesinde değişiklik yapılmasına ilişkin TBMM’ye iki teklif getirilmiştir. 20’nci ve 21’inci yasama dönemlerinde Anayasanın

<sup>76</sup> Öte yandan Avrupa dışına bakılacak olursa Filipinler de bu duruma ilginç bir istisna teşkil etmektedir. Filipinler’de yasama dokunulmazlığı parlamenterler için kişisel bir imtiyaz olarak kabul edilmekte ve parlamento üyeleri bundan açıkça vazgeçebilmekte veya belirli şartlar altında yararlanmaktan imtina edebilmektedir(Van der Hulst, s.90).

83'üncü maddesini değiştirmek için iki teklif getirilmiştir. Ancak bu tekliflerin ikisi de kabul edilmemiştir.

1997 yılında 83'üncü maddenin değiştirilmesi için bir Anayasa değişikliği önerisi Anayasa Komisyonu tarafından kabul edilmiş ancak Genel Kurul tarafından reddedilmiştir<sup>77</sup>. 2001 yılında ise bu kez Anayasa'da Avrupa Birliği'ne uyum için getirilen toplu değişiklik teklifi paketi içerisinde 83'üncü maddenin değiştirilmesine ilişkin bir teklif de yer almaktaydı. Bu anayasa paketinin dokunulmazlıklara ilişkin maddeye ilişkin değişiklik teklifi de Anayasa Komisyonu tarafından kabul edilmiş ancak Genel Kurul'daki oylamada yeterli oyu alamadığı için reddedilmiştir<sup>78</sup>. Meclis tarafından kabul edilmeyen her iki Anayasa değişikliği teklifi de bazı farklar olmakla birlikte, temel olarak aynı özellikleri taşımaktadır<sup>79</sup>. Bu öneriler değişik hükümler içermektedir. Ancak bunların çalışmamız açısından önem arzeden ve bir milletvekilinin adil yargılanma hakkı ile ilgili olarak üzerinde durmaya değer kısımları ise 1997 yılındaki teklifte yer alan "*bazı suçlar (özellikle yüz kızartıcı suçlar) nedeniyle sorgulama ve yargılamada parlamento kararı aranmayacağı*" ve 2001 yılındaki teklifte yer alan "*dokunulmazlıkla ilişkili işlerin parlamentoya ulaşma tarihinden itibaren en geç üç ay içinde sonuçlandırılacağı*"dır.

Kanımızca bu hükümlerden birincisi bir milletvekilinin yargılanmasında, bazı suçlar için dahi olsa, meclis kararı aranmamasını ve böylece AİHS m.6'daki mahkemeye başvurma/ulaşma hakkının temeline uygun olduğu için Avrupa insan hakları hukuku anlamında adil bir yargılanmaya cevaz veren bir düzenleme olarak nitelendirilebilir. İkinci hüküm ise milletvekillerinin yargılanma hakkına doğrudan bir olumlu etkide bulunmamakla birlikte, dolaylı olarak bu hakkın kullanılmasına ve böylece de adil yargılanma hakkına yardım etmektedir.

<sup>77</sup> Sevinç, *Türkiye'de Milletvekillerinin...*, s. 285 ve ayrıca Sevinç, 22. Yasama Dönemi'nin Ardından..., s.344.

<sup>78</sup> Sevinç, *Türkiye'de Milletvekillerinin...*, s.286-289; Aktaş, s.107-108; Sevinç, 22. Yasama Dönemi'nin Ardından..., s.344.

<sup>79</sup> Sevinç, 22. Yasama Dönemi'nin Ardından ..., s. 344.

Zira mevcut düzenlememizde TBMM bir milletvekili hakkında dokunulmazlığını kaldırmak konusunda tek yetkili iken, bunun için bir süre sınırlaması öngörülmemiştir. Bu nedenle dokunulmazlığın kaldırılması dosyaları meclis tarafından çok büyük çoğunlukla yasama dönemlerinin sonuna bırakılmaktadır. Bu da bir milletvekilinin yargılanma hakkını kullanmasının yıllar boyunca imkânsız kılmaktadır. Oysa meclis kısa bir süre içerisinde dokunulmazlık dosyalarını sonuçlandırarak milletvekili hakkındaki iddiaların gerçekliği veya gerçek dışılığının saptanmasına katkıda bulunabilir. Bu anlamada ikinci teklifin meclise dokunulmazlık dosyalarını sonuçlandırmak için bir süre sınırı getirmiş olması da milletvekilinin adil yargılanma hakkına olumlu bir katkıda bulunduğu söylenebilir.

Öte yandan dokunulmazlıklar için 2001’de getirilen Anayasa değişikliği teklifinin TBMM Genel Kurulu’ndaki görüşmeleri esnasında dönemin Ankara milletvekillerinden H. Uluç Gürkan tarafından bir değişiklik önergesi<sup>80</sup> verilmiştir. Gürkan’ın 83’üncü madde hakkında verdiği değişiklik önergesinde bizim için dikkat çekici olan nokta değişiklik önergesinin 5’inci maddesinde milletvekillerine yasama dokunulmazlığından vazgeçme hakkının verilmiş olmasıdır. Önergenin 5’inci maddesine göre “milletvekilleri dokunulmazlıklarının kaldırılmasını bizzat isteyebilir ve milletvekili dokunulmazlık talebini yazılı olarak yaptıktan sonra, Genel Kurulda sözlü olarak da ifade etmesiyle dokunulmazlığı kalkar”. Buna göre bu değişiklik önergesinde milletvekillerine bu haklarından feragat etme yetkisi tanınmasının yanında, bu feragat için meclisin herhangi bir onayına gerek görülmemiştir. Dokunulmazlığından feragat etmek ve böylece yargılanmak isteyen milletvekili bu hükme göre bu talebini dile getirerek gerçekleştirebilecektir. Uluç Gürkan’ın bu önerisi Genel Kurul tarafından reddedilmiştir.

Bununla birlikte yukarıda bahsettiğimiz iki Anayasa değişikliği de ilgili yasama dönemlerinde meclisteki partilerin ortak ve aynı yöndeki

---

<sup>80</sup> Değişiklik önergesi için bakınız Aktaş, s.108, 80 nolu dipnot.

iradesi ile getirilmiştir. Hatta 2001 yılındaki teklifinin Genel Kurul'da görüşülmesi esnasında söz alan tüm milletvekillerinin ve siyasi parti temsilcilerinin hemen hepsinin bu tekliflere ilişkin ve olumlu ve teklifin lehine görüşler bildirdikleri ve böylece bu teklif ile dokunulmazlıklara getirilen sınırlandırmaları desteklediklerini ifade ettikleri belirtilmektedir<sup>81</sup>. Ancak her nasılsa dokunulmazlıkların sınırlandırılması ile ilgili bu Anayasa değişiklikleri her iki denemede de yine aynı milletvekilleri tarafından kabul edilmemiştir.

Öte yandan bu iki değişiklik teklifinin de kabul edilmemesinin ardından 2003 yılında TBMM 22.Dönem'de dokunulmazlık konusunu araştırmak üzere bir araştırma komisyonu kurmuş ve bu Komisyon incelemesinin sonunda Anayasanın 83'üncü maddesinde bir değişiklik yapılmasında kamu yararı bulunmadığına karar vermiştir<sup>82</sup>. Dolayısı ile 22. Dönemde de dokunulmazlıklara ilişkin bir anayasa değişikliği gerekli görülmemiştir.

## **2. Yeni Anayasa Önerilerinde Yasama Dokunulmazlığı:**

Ülkemizde zaman zaman çeşitli kesimler tarafından 1982 Anayasasına alternatif olacak yeni Anayasa önerileri sunulmaktadır. Bu anayasa önerileri farklı kesimler tarafından farklı içeriklerde hazırlanmıştır. Bunlar arasında Türkiye Barolar Birliği'nin hazırlayıp kamuoyuna sunduğu "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi" ve en son 2007 yılında iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin hazırlattığı "Sivil Anayasa" önerisinde yasama dokunulmazlığı kurumu şu an yürürlükte olan 83'üncü maddeye nazaran daha sınırlandırılmış bir şekilde kaleme alınmıştır.

Türkiye Barolar Birliği tarafından Prof. Dr. Rona Aybay, Prof. Dr. Fazıl Sağlam, Prof. Dr. Süheyl Batum, Prof. Dr. Oktay Uygun, Doç. Dr. Korkut Kanadoğlu, Yard. Doç. Dr. Ece Göztepe, Yard. Doç. Dr. Faruk Bilir ve Koordinatör üye Avukat Teoman Ergül'e hazırlattırılan "Türkiye

---

<sup>81</sup> Aktaş, s.108-109; Sevinç, *Türkiye'de Milletvekillerinin...*, s.287.

<sup>82</sup> Bkz. Sevinç, 22. Yasama Dönemi'nin Ardından ..., s. 344.

Cumhuriyeti Anayasa Önerisi”nde yasama dokunulmazlığı şu şekilde düzenlenmiştir:

##### 5. Yasama dokunulmazlığı

Madde 96 - Seçimden önce veya sonra suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz.

*Ancak, milletvekili seçilmeye engel bir suç ile taksirli suçlar dışında toplam bir yıl veya daha fazla hapis cezası gerektiren bir suç işlediği ileri sürülen milletvekili hakkında soruşturma ve kovuşturma yapılabilir, dava açılabilir, yargılama yapılabilir. Seçimden önce başlanmış soruşturma, kovuşturma ve yargılama işlemleri devam ettirilebilir. Bu durumda dahi Meclisin kararı olmadıkça milletvekili gözaltına alınamaz, tutulamaz, tutuklanamaz<sup>83</sup>.*

Bir önceki fıkrada belirtilen suçlarla alt sınırı bir yıl veya daha fazla cezayı gerektiren suçların suçüstü durumu istisnadır. Bu durumda, tutma, gözaltı ve tutuklama önlemleri, yetkili makamlar tarafından derhal Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bildirilir.

Seçimden önce veya sonra suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Yargıtay’da yargılanır. Devam eden yargılamalar bakımından, milletvekilinin Mecliste ant içmesinin ardından dosyası derhal Yargıtay’a gönderilir. Bu davalarla ilgili hazırlık soruşturmasının yürütülmesi, kamu davasının açılması ve yargılama usulleri kanunla düzenlenir.

Milletvekili seçilme yeterliliğine engel suçlardan ceza alma durumu dışında, kesinleşmiş bir cezanın çektirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır. Üyelik süresince zaman aşımı işlemez.

Tekrar seçilen milletvekili hakkında yukarıdaki fıkralar hükümleri uygulanır.

---

<sup>83</sup> İtalikler bize ait.

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki siyasal parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığıyla ilgili görüşme yapılamaz, karar alınamaz<sup>84</sup>.

2007 yılında Türkiye’de yeni bir anayasa yapılması gerektiği hakkında tartışmalar artmış ve neticede AKP’nin yeni bir anayasa yapma vaadi ortaya çıkmıştır. Bu amaç doğrultusunda AKP, hukukçulardan oluşan bir bilim kuruluna kamuoyunda “sivil anayasa” olarak anılan bir anayasa önerisi hazırlatmıştır. Prof. Ergun Özbudun başkanlığında toplanan bu bilim komisyonu yeni bir anayasa önerisi hazırlamış ve bu anayasa taslağı kamuoyunda oldukça tartışma yaratmıştır. Söz konusu taslağı hazırlayan bilim komisyonunun başında Ergun Özbudun’un bulunması nedeniyle onun ismiyle anılan ve Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Zühtü Arslan, Prof. Dr. Yavuz Atar, Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem, Prof. Dr. Levent Köker ve Doç. Dr. Serap Yazıcı’dan oluşan komisyon tarafından hazırlanan “Özbudun Taslağı”nda ise yasama dokunulmazlığı şu şekilde kaleme alınmıştır:

#### Yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı

Madde 60- (1) Milletvekilleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, o oturumdaki Başkanlık Divanının teklifi üzerine Meclisçe başka bir karar alınmadıkça bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar.

(2) Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Milletvekili hakkında seçimden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, milletvekilliği sıfatının sona ermesine bırakılır ve milletvekilliği süresince zamanaşımı işlemez. Tekrar seçilen milletvekili hakkında soruşturma ve kovuşturma, Meclisin yeniden dokunulmazlığını kaldırmasına bağlıdır.

---

<sup>84</sup> [http://www.barobirlik.org.tr/yayinlar/kitaplar/2007\\_Anayasa%20Taslagi\\_TBB.pdf](http://www.barobirlik.org.tr/yayinlar/kitaplar/2007_Anayasa%20Taslagi_TBB.pdf). (Erişim tarihi 15.12.2008).

### Alternatif 1

(3) Ağır ceza mahkemesinin görevine giren suçlarda suçüstü hali dokunulmazlık kapsamı dışındadır. Ancak, bu halde yetkili makam durumu hemen Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirir.

### Alternatif 2

(3) Ağır ceza mahkemesinin görevine giren suçlarda suçüstü hali ile zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, hileli iflâs, kaçakçılık, ihaleye fesat karıştırma ve edimin ifasına fesat karıştırma suçlarından dolayı bir milletvekilinin sorguya çekilmesi ve yargılanması için Meclisin kararı aranmaz. Bu hallerde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, durumu hemen Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirir.

(4) Hakkında suç isnadı bulunan milletvekili, Meclis Başkanlığına başvurmak suretiyle, isnad edilen suçla ilgili olarak dokunulmazlığından feragat edebilir.

(5) Dokunulmazlık kapsamında olmayan suçları işleyen, dokunulmazlığı kaldırılan veya dokunulmazlıktan feragat eden milletvekillerinin yargılanmaları, tutuksuz olarak ve yasama çalışmalarını engellenmeyecek şekilde yürütülür<sup>85</sup>.

(6) Türkiye Büyük Millet Meclisindeki siyasî parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.

(7) Milletvekilleri hakkındaki ceza davaları Yargıtay'da görülür. Bu davalarla ilgili hazırlık soruşturmasının yürütülmesi, kamu davasının açılması, hükmün temyizi ve diğer yargılama esasları kanunla düzenlenir<sup>86</sup>.

Her iki anayasa önerisi de kural olarak mevcut anayasamızdaki düzenleme korunurken, farklı şekillerde de olsa yasama dokunulmazlığının istisnalarını değiştirerek dokunulmazlığı biraz daha

<sup>85</sup> İtalikler bize ait.

<sup>86</sup> <http://www.ntvmsnbc.com/news/419859.asp> (Erişim tarihi 15.12.2008).

sınırlandırma amacındadır. Ancak seçtikleri yöntemler bakımından değişiklik göstermektedirler. TBB tasarısında öne çıkan nokta *belirli ağırlıktaki veya nitelikteki suçların* söz konusu olması durumunda dokunulmazlığın işlememesi modelidir. Yani kural olarak milletvekilinin yargılanması mümkün değil iken, mevcut Anayasamızdan farklı olarak, belirli suçları işlediği iddia edilen milletvekillerinin hakkında kovuşturma yapılması ve yargılanmaları mümkün kılınmaktadır. Ancak bu duruma dahi hürriyetten mahrum kılıcı tedbirler yine Meclisin kararına bağlanmıştır. Öte yandan Özbudun taslağında ise dokunulmazlığın işlemediği istisnai durumlar için iki farklı alternatif sunulmuştur. Buna göre birinci alternatif 1982 Anayasasındaki düzenlemeyle örtüşürken, ikinci alternatif ise birinci alternatif ile getirilen suçüstü haline ilaveten, TBB taslağına benzer şekilde, *belirli nitelikteki suçların* işlenmesinin söz konusu olması halinde Meclis kararı gerekmeksizin milletvekillerinin yargılanmasına izin vermektedir. Dolayısıyla her iki taslak da bu açılardan benzer özellik göstermektedirler.

Özbudun taslağında yer alan en büyük farklılık, yukarıda değindiğimiz gibi daha önce de TBMM önüne getirilmiş ancak reddedilmiş olan yasama dokunulmazlığından milletvekillerinin feragat edebilmesi olanağıdır. Ancak kanımızca yukarıda belirttiğimiz nedenlerden ötürü milletvekillerine yasama dokunulmazlığından feragat etme hakkının verilmesi, Avrupa'da genel kabul görmemiş ve yaygın olmayan bir uygulama olduğu için ve dokunulmazlık kurumunun amacıyla çok örtüşmediğinden Türk anayasal düzeni için uygun değildir. Öte yandan iki taslak arasındaki bir diğer önemli farklılık ise yargılamanın mümkün kılındığı istisnai durumlarda uygulanabilecek olan cezai tedbirlere ilişkindir. TBB taslağında dokunulmazlığın kapsamı dışında kalan istisnai durumlarda milletvekillerinin tutuklanması Meclisin kararı ile mümkün iken, Özbudun taslağına göre her ne şekilde olursa olsun milletvekillerinin yargılanmaları tutuksuz yürütülür. Bu açıdan bakıldığında her iki alternatif de uygulanabilir niteliktedir.



## SONUÇ

Bugüne kadar Türk anayasa hukuku doktrininde dokunulmazlıkların adil yargılanma hakkı ile çatıştığı konusunda bir düşünce ileri sürülmemiştir. Aslına bakılırsa bunun böyle olması da normal karşılanabilir. Zira hiçbir yazar bir milletvekilinin günün birinde çıkıp “neden ben yargılanamıyorum” diyeceğini aklına getirmemiştir. Anayasa hukuku açısından bakıldığında yasama dokunulmazlığının milletvekillerine bir ayrıcalık sağlamadığı, aksine milletvekilliği görevinin ihtiva ettiği kamusal yarar gereği böylesine bir imtiyazın onlara sağlandığı konusunda şüphe yoktur. Ancak yasama dokunulmazlığının varlığı ile asıl olarak muhalefet milletvekillerinin iktidara karşı korunması arzulanırken, Atilla Kart AİHM’ye yaptığı başvuruda, dokunulmazlığının olmasını değil tam aksine “dokunulmazlığının kaldırılmamasının sadece ve sadece kişisel ve politik kaygılar nedeniyle Meclisteki çoğunluk grubu tarafından engellendiğini<sup>87</sup>” ileri sürmüştür. Yani Kart, dokunulmazlık kurumunun altında yatan temel fikre tamamen zıt bir iddia ile ortaya çıkmıştır.

Aslına bakılırsa Atilla Kart’ın iddiası dokunulmazlıkların altında yatan amaç karşısında hayli ilginç bir durum yaratmaktadır. Çünkü Simon Wigley’in isabetle belirttiği üzere milletvekili dokunulmazlığı varlık sebebinin şu gerçektir: “Dokunulmazlıklar milletvekillerinin temsil ettikleri kişilerin haklarını ilerletme ehliyetlerini koruma altına alır; dolayısı ile milletvekillerini cezai kovuşturmalardan korumak, kendi kentine yönetim (*self-government*) için gerekli temel hakları arttırdığı sürece makul ve haklı görülebilir”<sup>88</sup>. Keza Wigley’in vurguladığı gibi milletvekillerinin temsilcisi oldukları kişilere ilişkin bu ehliyetini korumak için, münhasıran temsilci olan bireyi insan hakları ihlallerinden korumak gerekecektir; bu halde ise dokunulmazlık temsilcinin kamusal fonksiyonu ile birlikte doğal olarak kendisini de koruyacaktır<sup>89</sup>. Bu açıdan bakıldığında milletvekilleri kendilerine verilen bu imtiyaz ile

<sup>87</sup> AİHM *Kart v. Türkiye* Davası gayriresmi Türkçe çevirisi, s.5.

<sup>88</sup> Wigley, s.9.

<sup>89</sup> *Ibid.*

görevlerini ifa etmelerine engel oluşturacak insan hakları ihlallerine karşı korunmak istenmiştir. Zira dokunulmazlıklar ile esas olan milletvekilinin görevini yerine getirmesini engelleyecek olan olasılıkları ortadan kaldırmaktır.

Şüphesiz Atilla Kart'ın talebi bir birey olarak temel hak ve hürriyetler açısından savunulabilir bir görüştür ve Kart'ın hakkındaki iddiaların bir an önce sonuca bağlanmasını istemesi, milletvekilliği bir kenara koyarsak bir birey olarak onun en doğal hakkıdır. Ancak bununla birlikte milletvekilliği bir kamu görevidir ve milletvekili olan kişi bu göreve ait hukuki statüyü daha en başından kabullenmiş demektir. Keza milletvekili temsil ettiği kişilerin haklarını koruyup geliştiren kişidir; onun asli görevi budur. Keza milletvekilinin görevi esnasında kendisi hakkında suçlamalarda bulunmuş olması, onun yerine getirdiği temsil görevine halel getirmez. Zira dokunulmazlığı kaldırıldığında veya sona erdiğinde hakkında iddialar bulunan milletvekili zaten yargılanacak ve gerçek ortaya çıkacaktır. Bu nedenle kanımızca bir milletvekilinin, dokunulmazlığından feragat etme talebini, meclisin onayı gerekmesizin sadece kendi inisiyatifine bırakmak çok makul gözükmemektedir. Zira yasama dokunulmazlığı bizatihi adaletin tecellisine engel değildir. Burada asıl önemli olan yargılama sırasında ve hüküm verirken yargıçların ve adli makamların göstereceği iradedir.

Diğer yandan dokunulmazlıkların kaldırılmasında esas alınacak ölçütlerin ne olduğu pozitif hukukumuzda mevcut değildir. Çeşitli defalar Anayasa Mahkemesin içtihatlarında yer alan eski Cumhuriyet Senatosu tüzüğündeki ilkelerin Meclis İçtüzüğünde veya Anayasa'da düzenlenmesi kaldırma kararlarının nesnellliğini sağlayacak<sup>90</sup> ve AİHM'nin yönelttiği eleştiriyi de etkisiz kılacaktır. Bu nedenle bu ölçütlerin yürürlükteki hukukumuzda alınması büyük önem arz etmektedir. Ancak daha önce yapılan denemeler (1997 ve 2001) sonuçsuz kaldığı gibi işaret ettiğimiz tüm bu eksiklikler halen hukukumuzda yürürlükte ve bu konuda mevcut hiçbir çaba sözkonusu değildir.

---

<sup>90</sup> Abdulhakimoğulları, s190.

Öte yandan Türkiye’de zaman zaman çeşitli siyasi organlar tarafından dile getirilen yasama dokunulmazlığının tümden kaldırılması veya geniş ölçüde daraltılması yönündeki görüşlerde<sup>91</sup> kanımızca isabet yoktur. Zira dokunulmazlıklar özgür ve etkin bir parlamentonun güvencesidir. Keza yasama ve yargı arasındaki kuvvetler ayrılığı da yasama dokunulmazlığını zorunlu kılmaktadır<sup>92</sup>. Böylesine hayati bir kurumu, sırf bazı milletvekillerinin kötü niyetli davranışları ve bunların kamuoyundaki yansımaları nedeniyle tümden inkâr etmek anayasal sistemimizin doğasına aykırıdır. Zira dokunulmazlık kurumu hukukumuzda Batı demokrasilerinden geçmiştir ve hiçbir Batı demokrasisinde dokunulmazlıkların tümüyle kaldırılması tasavvur edilmemektedir. Keza Atilla Kart olayı ile AIHM’nin verdiği karar da dokunulmazlıkların kaldırılması için bir gerekçe teşkil etmekten uzaktır. Yasama dokunulmazlığı, bir parlamenter demokrasinin işleyebilmesi için gereklidir ve eğer Türkiye’de yasama dokunulmazlığı haddinden fazla bir sınırlandırılmaya tabi tutulursa bundan Türk demokrasisi zarar görecektir<sup>93</sup>.

Yasama dokunulmazlığı milletvekillerinin görevlerini gereği gibi yerine getirebilmelerini sağlayan anayasal bir güvencedir<sup>94</sup>. Bu anlamda Türk anayasa hukuku açısından dokunulmazlık kurumunun kendisi, hukukun güttüğü amacının ötesinde değildir. Ancak Türkiye’de milletvekili dokunulmazlıkları çokça eleştiri konusu olmaktadır. Dokunulmazlıkların amacını aştığı iddia edilmekte ve hatta dokunulmazlık ile amaçlanan kamu yararının kanun önünde eşitlik ilkesinden verilen ödünü aştığı ileri sürülmektedir<sup>95</sup>. Bu düşüncelerde çeşitli nedenlerle haklılık payı olabilir. Ancak bu bizatihi dokunulmazlıkların Türk anayasal düzenindeki hukuki konumundan

<sup>91</sup> Bkz. Gözler, *Anayasa Değişikliği Gerekli Mi?...*, s.65 ve Sevinç, 22. Yasama Döneminin..., s.344-345.

<sup>92</sup> Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.331.

<sup>93</sup> Gözler, *Anayasa Değişikliği Gerekli Mi?...*, s.69.

<sup>94</sup> İba, s.118.

<sup>95</sup> Murat Sevinç, 22. Yasama Dönemi’nin Ardından..., s.319.

değil; bu kuruma ilişkin TBMM'nin tavrı ve bunların toplum nazarında yarattığı etkiden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki:

Milletvekillere sağlanan bu güvencenin pek çok sefer ülkemizde parlamenterlerin özellikle yolsuzluk iddialarını örtbas etmesine imkân verdiği ileri sürülmüştür. Oysa bu kurumun altında yatan temel felsefe, milletvekillerinin işlediği suçlara karşı bir imtiyaz olarak kullanılması değil, muhalefet milletvekillerinin iktidara karşı korunmasıdır. Her ne kadar milletvekillere verilen bu ayrıcalığın amacı, milletvekillerini siyasal amaçlarla yapılabilecek yersiz suçlamalardan korumak ise de bunun aslında bir idealden öteye gitmediği söylenebilir. Zira TBMM'nin bugüne kadar önüne gelen dokunulmazlığın kaldırılması istemlerinde pek de cömert davranmadığı ve keza dokunulmazlık dosyaları uzun müddet bekletilerek, yargılama yapılmasının imkânsız kılındığı belirtilmektedir<sup>96</sup>. Öte yandan yolsuzluk davalarının yaygınlaşması ve kimi milletvekillerinin bunlarla ilişkisi olduğu yönündeki şüphe, kamuoyunda dokunulmazlıkların sınırlandırılması veya hatta kaldırılması yönündeki taleplerin yolsuzlukla mücadelenin temel bir unsuru olarak görülmesine yol açmaktadır<sup>97</sup>. Bütün bunların ise toplumda dokunulmazlık kurumunun milletvekillerinin suç işlemesine dolaylı yoldan imkân veren veya özellikle yolsuzlukların örtbas edilmesine yol açan bir kurum olarak algılanmasına neden olduğu söylenebilir.

Yukarıda çeşitli defalar dile getirdiğimiz gibi Türk anayasal sisteminde yasama dokunulmazlığına yöneltilebilecek eleştiriler vardır ve fakat bunlar bir anayasa değişikliği yolu ile giderilebilecek niteliktedir. Ancak her nasılsa bugüne kadar TBMM önüne gelen değişiklik tekliflerinin hiçbiri kabul edilmemiştir. Bu ise anayasa hukukunun sorunu değildir. Zira tali kurucu iktidar anayasa değişikliğini hangi gerekçe ile kabul etmemiştir bunu bilmek mümkün değildir. Ancak iki ayrı denemenin (1997 ve 2001) de sonuç vermemesi göstermektedir ki, Türkiye'de siyasi partiler yasama dokunulmazlığı kurumunun sınırlandırılması veya çeşitli şekillerde değiştirilmesi konusunda hiçbir zaman

<sup>96</sup> Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.330.

<sup>97</sup> Özbudun, *Constitutional Debates...*, s.272, 278.

gerçek bir uzlaşma içinde olamamışlardır. Bunun nedenleri siyaset biliminin inceleme konusudur. Anayasa hukuku açısından yapacağımız nihai tespit, yasama dokunulmalığının işlevselliğinin veya etkililiğinin tamamen TBMM üyelerinin göstereceği irade ile orantılı olduğudur.

**KAYNAKLAR**

- Abdulahkimoğulları, Erdal. (2008). *Bir Yasama Bağımsızlığı Türü Olarak Türkiye'de Yasama Dokunulmazlığı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Bilgi Bankası. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Metni*. 21.02.2009 tarihinde <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/aihsmetni.htm> adresinden erişildi.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) *Kart v. Türkiye* Davası gayriresmi Türkçe çevirisi. 20.02.2009 tarihinde <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihm/aihmtkliste.asp> adresinden erişildi.
- Aktaş, Kadir. (2006). Yasama Dokunulmazlığı Kurumunun Türkiye'deki Gelişimi. *Yasama Dergisi*, Sayı 3, s.85–114.
- Brems, Eva. (2005). Conflicting Human Rights: An Exploration in the Context of the Right to a Fair Trial in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Human Rights Quarterly*, Cilt 27, Sayı 1, s.294-326.
- Gölcüklü, Feyyaz. (1994). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde 'Adil Yargılanma'. *AÜSBFD*, Cilt 49, Sayı 1-2, s.199–234.
- Gözler, Kemal. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, Kemal. (2001). *Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, Kemal. (2001). Yasama Dokunulmazlığı: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi. *AÜSBFD*, Cilt 56, Sayı 3, s.71–102.
- Gözübüyük, Şeref ve Gölcüklü, Feyyaz. (2007). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması - Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*. 7. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- İba, Şeref. (2008). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*. 2. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi.

- İnceoğlu, Sibel. (2005). *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı- Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler*. 2. Baskı. İstanbul: Beta.
- Keskinsoy, Ömer. (2008). *Yasama Dokunulmazlığı*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Kıratlı, Metin. (1961). *Parlamentar Muafiyetler*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Monti, G. (1999). Osman v. U.K.- Transforming English Negligence Law into French Administrative Law?. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 48, s.757-778.
- Oder, Bertil Emrah ve Kanadoğlu, Osman Korkut. (2008). *Uygulamalı Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta.
- Özbudun, Ergun. (2002). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin.
- Özbudun, Ergun. (2005). Constitutional Debates on Parliamentary Inviolability in Turkey. *European Constitutional Law Review*, Cilt 1, Sayı 2, s.272-280.
- Polonya Anayasası. 05.03.2009 tarihinde [http://www.servat.unibe.ch/icl/pl00000\\_.html](http://www.servat.unibe.ch/icl/pl00000_.html) adresinden erişildi.
- Sevinç, Murat. (2004). *Türkiye’de Milletvekillerinin Dokunulmazlıkları*. Ankara: Kırılmaç Yayınları.
- Sevinç, Murat. (2007). 22. Yasama Dönemi’nin (2002-2007) Ardından Yasama Bağışıklıkları Konusu. *AÜSBFD*, Cilt 62, Sayı 3, s.319-347.
- Sevinç, Murat. (2008). AIHM Kararı Ardından Milletvekili Dokunulmazlığı Ne Olacak?. 26.08.2008 tarihinde <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/108402/aihm-karari-ardindan-milletvekili-dokunulmazligi-ne-olacak> adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi. 15.12.2008 tarihinde [http://www.barobirlik.org.tr/yayinlar/kitaplar/2007\\_Anayasa%20Taslagi\\_TBB.pdf](http://www.barobirlik.org.tr/yayinlar/kitaplar/2007_Anayasa%20Taslagi_TBB.pdf) adresinde erişildi.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Önerisi. 15.12.2008 tarihinde <http://www.ntvmsnbc.com/news/419859.asp> adresinden erişildi.

UNPD Initiative on Parliaments, Crisis Prevention and Recovery In Association with the Inter-Parliamentary Union. (Eylül 2006). *Parliamentary Immunity-Background Paper prepared by the Inter-Parliamentary Union*. Geneva. 05.03.2009 tarihinde <http://www.gopacnetwork.org/Docs/Global/IPU%20-%20UNDP%20Immunity%20Paper.pdf> adresinden erişildi.

Van der Hulst, Marc. (2000). *The Parliamentary Mandate: A Global Comparative Study*. Geneva: Inter-Parliamentary Union. 05.03.2009 tarihinde [http://www.ipu.org/PDF/publications/mandate\\_e.pdf](http://www.ipu.org/PDF/publications/mandate_e.pdf) adresinden erişildi.

Wigley, Simon. (2009). Parliamentary Immunity in Democratizing Countries: The Case of Turkey. *Human Rights Quarterly*, Cilt 31, Sayı 3, s.567–591.



**ÇEVİRİ** / *Translation*

